

VIDOV DAN

Glasilo jug. napredne omladine

Ljubljana, junij - september 1924.

Leto III. — Štev. 9.-10.

USEBINA:

Ob grobovih narodnih žrtev. — Inko: Utrinek ob rakvi narodne žrtve Franceta Šlajpaha. — Ivan Kolar: Slovensko dijaštvo v jugoslovanskem pokretu. — Jože Kregar: Zveza medicinskih društev — S. M. D. — I. Ed. Srom: Visokošolsko vprašanje v Rusiji. — a—: Prvi kongres slovanskih geografov in etnografov v Pragi. — Vestnik C. T. — Jugoslovansko dijaštvo. — Dijaštvo drugje. — Razno.

PONATIS DOVOLJEN LE Z NAVEDBO VIRA.

«Vidovdan» izhaja vsakega 15., razen julija in avgusta, celoletno stane 35 Din, za dijake 30 Din, polletno 18 Din, oziroma 15 Din, posamezna številka 4 Din, za dijake 3 Din.

:: Uredništvo in uprava: Ljubljana, Tomanova ulica 3. ::
Izdaja Centralno tajništvo jugoslov. napredne omladine iz Slovenije v Ljubljani. (Konzorcij «Vidovdan».)

Uredil: Dolfe Schauer.

Odgovorni urednik: Stane Rapè.

LISTNICA UREDNIŠTVA

S pričujočo dvojno številko zaključujemo tretji letnik našega lista «Vidovdan», da začnemo novi letnik obenem s študijskim letom.

Tekom leta smo se morali boriti z mnogimi neprilikami, kot je usojeno vsakemu listu, zlasti pa dijaškemu.

Posvečali smo pažnjo vsemu, kar utegne zanimati naše dijaštvo. Brezobzirno smo kritikovali vse, kar je in bi bilo v škodo napredku našega naroda, potegovali se zaboljšanje dijaških socialnih razmer tako visokošolcev kakor tudi srednješolcev. — Tako bomo i v naprej.

Res ni bil «Vidovdan» morda v letošnjem letu na višku, vendar smo lahko ponosni na svoj list, da ga sploh imamo. Zadovoljni se oziramo po dovršenem delu in brez strahu gledamo v bodočnost.

Tekom leta smo pridobili mnogo novih sotrudnikov in v prihodnjem letu se bo njih število gotovo še povečalo.

Iskreno se zahvaljujemo vsem, ki so nas podpirali, zlasti pa našim sotrudnikom. Tovariši, nadaljujmo započeto delo. Ideja je zdrava in koristna.

Mnogo gradiva smo morali odložiti za prihodnje leto vsled pomanjkanja prostora vkljub temu, da ima številka 40 strani. Cenjeni sotrudniki naj to blagohotno vpoštevajo.

Drago. Na Tvojo željo priobčujemo besedilo stare študentovske pesmi «Gaudeamus». Pripominjamo, da smatramo to pesem za last vseh študentov in ne morda samo nemških buršev, kakor nekateri mislijo. V Ljubljani se sicer še ni udomačila, dočim jo v Beogradu in Zagrebu prav radi prepevajo.

- 1.) Gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus; post iucundam iuventutem, post molestam senectutem nos habebit humus!
- 2.) Ubi sunt, qui ante nos in mundo fuere? Vadite ad superos, transite ad inferos, ubi iam fuere.
- 3.) Vita nostra brevis est, brevi finiatur; venit mors velociter, rapit nos atrociter, nemini parcetur.
- 4.) Vivat academia, vivant professores, vivat membrum quodlibet, vivant membra quaelibet, semper sint in flore!
- 5.) Vivant omnes virgines, faciles, formosae, vivant et mulieres, tenerae, amabiles, bonae laboriosae!
- 6.) Vivant ars gymnastica, numquam desenescat, vivat et gymnasticus chorus academicus, in aeternum crescat.
- 7.) Vivat et res publica et qui illam regit, vivat nostra civitas, Maecenatum caritas, quae nos hic protegit!

M. TIČAR
LJUBLJANA

Šelenburgova ulica

priporoča veliko zalogo
šolskih in drugih potrebščin

Našemu dijaštvu priporočamo trdko

J. GOREC

Palača ljubljanske kredit. banke

Za nakup:

koles, pnevmatike, vseh potrebščin

Prvovrstno blago

Cene zmerne

Ob grobovih narodnih žrtev, odličnih članov Orjune,

**FRANCÉTA ŠLAJPAHA,
STANKA ŽNIDERŠIČA,
ŽARKA BOLTAVZARJA,**

ki so padli pod zaslepljeno roko narodnega sovraštva dne 1. junija v Trbovljah pred razvitjem novega prapora Orjune.

Bodi blagoslovljen spomin na Vas, bodi blagoslovljen po preroških besedah Vladimirovičevih pridig pod goro:

„Bratje, taka je usoda našega naroda, da morajo njegovi najboljši žrtvovati sebe, da bodo manjši in slabši mogli živeti. Z žrtvovanjem svojih najboljših bratov se ljudje rešujejo. Vse najboljše, kar se v človeškem rodu vzgoji, mora biti žrtvovano za odkupitev večine. Zato so ljudje od vekomaj verovali, da samo kri pravičnega rešuje in odkupuje. Veliki ljudje ne pridejo na svet, da bi uživali radosti njegove, temveč da odkrijejo te radosti drugim in omogočijo svojim malim bratom. A ti njihovi bratje jih često ne razumejo in ne poslušajo, ampak jih preganjajo in mučijo in jih na stotere načine predajo smrti.“

Inko:

UTRINEK

ob rakvi narodne žrtve Franceta Šlajpaha.

Bilo je zadnje dni meseca junija leta 1918. Na Piavi vročinska nervoznost pred nevihto nove italijanske ofenzive. Meni so potekali tedaj zadnji dnevi študijskega dopusta. Pa saj to ni bil dopust, boril sem se s Homerjem cel mesec, v Ilijadi sem umiral pred Trojo in z Odisejem sem bežal iz Itake. Boji tu kakor tam brez počitka. Le eno: zadihal sem v teh dneh zopet prostost življenja, ne veliko, ali občutil sem jo zopet.

Otrdele, mrke, otopele misli so se navžile domačih svežih poljan, gozdov in gorâ, začutil sem jih v duši. Oglašati se je začelo nekaj, česar že davno nisem poznal več. Bilo je kakor živ spomin na nekoč, ko sem še poznal hrepenenje; ta kratki dih svobode je zbudil zopet slast po življenju. Bolj kot nekdanj hočem, moram živeti!

Še tri dni, ko pojdeš nazaj v Beneške ravnine. Tam je tvoj poklic: boriti se s smrtjo. Ne, to ni bil poklic. Smrti se nismo bali, hodila je med nami, obedovala z nami, vasovala je od čete do čete in se vračala. Bila nam je tovarišica, brez katere bi nam bilo težko; šlo bi z njo upanje naših zlomljenih življenj, ki so si želela edino še ono zadnjo «manj strašno noč v črne zemlje krili». Ali razumeš ubite mladosti obupno željo smrti!

Tiste dni srečam prijatelja. «Pozdravljen, Evgen, pojutrišnjem grem — a kam ti tako vesel?»

«Greš... Pa moraš iti?»

«Moram? Ne. Ni pravično, pa vendar — moram. Ne bi šel rad pod bleskom nasajenih bajonetov... laže mi je, če grem sam. — Toda ti si v bolnici. Prav imaš, za takšno vojsko človek res ne more biti zdrav... Meni se tudi kar nič neče nazaj, saj veš, kako in kaj. Tudi zdravje, ki ga imam, prav zares že zdavnaj ni več zdravje enaindvajsetletnega fanta. Zopet se mi je oglasila želja po življenju, ko sem videl vaše obraze. Vsak dan bolj, vsako uro huje. Dosedanji «sreči» ne zaupam več, preganja me misel...»

«Razumem. Je že v redu.»

Napisal mi je vizitko do svojega prijatelja Juša. Popoldne sem šel na Grad, da pozdravim ljubljansko polje in planine, Barje in griče za Krimom. Pojutrišnjem grem, ne vem kam... toda v prsnem žepu v notesu imam vizitko.

Ob sedmih zvečer se javim pri g. Jušu. «Že vem,» mi pravi in odpira vizitko počasi, da bi našel medtem najboljšo in najkrajšo besedo.

«Težko pojde; doslej smo pošiljali «naše» bolnike v Zagreb, a zdaj je težko. Ko bi ne bil «urlaubar», bi še kako šlo... Zaenkrat vas poskusimo spraviti v bolnico tu...»

Naslednjega dne ob dveh popoldne vstopim v kavarno Union. Ob veliki okrogli mizi je sedelo zastopstvo naše umetnosti, vsi v civilu, tik zraven njih pri svoji mizici vojaški zdravnik dr. K. Nad vsemi je kraljevala častitljiva brada Jakopičeva. Življenja ni bilo videti, sedeli so kakor na sedmini.

Kavarna je bila ob tem zgodnjem popoldanskem času skoro prazna. Sedel sem za tri mize stran in se dolgočasil ob črni kavi. Čez čas se odtrga od onega omizja Juš, stopi k moji mizi po časopis in mi ob tej «priliki» predstavi preko rame drja. K. tako, da sem ga samo od daleč videl; na enak način sem bil malo prej njemu predstavljen jaz, tudi kar tako preko treh miz. — (Danes smo že pozabili čase, ko nisi smel govoriti z rojakom Slovencem kjerkoli in karkoli, v sami Ljubljani ne.) — Plačal sem črno kavo in šel.

Dve uri nato sem pričakal pred bolnico gospoda vojaškega zdravnika, da me spremi skozi straže pri glavnem vhodu VI. vojne bolnice, v bivši «belgijski vojašnici». Ta prag varno prestopiti je bilo najtežje za vojaka, ki ni bil ne zdrav, ne bolan.

Koj po sprejemu v bolniški stalež sem prišel v roke drugemu zdravniku in moral prestati prvo redno popoldansko vizito. «Hm, sile vam ni, čez teden dni bo dobro: Pljučni katar, «abgemagert», dijeta II. Ampak — z dopusta je ta mož! Zakaj ne greste nazaj?»

Nisem odgovoril, saj ni bilo treba.

«Morali boste k nadpregledu, sicer vas moramo odpustiti!...»

Prestal sem tudi to vizito. A nadpregled! «Abgemagert» sem res, toda pitajo samo žival, preden jo ubijejo. Človeka ubijejo kar tako, saj je prav za prav... Tista slamoreznica na fronti deluje čudovito, Slovani so posebno dober «futer».

Bližala se je ura večerje, službeno osebje, od zdravnika do pisača, je zapustilo bolnico. Čas je; krenem preko velikega dvorišča k zadnjemu objektu poslopij: k lekarni. Šel sem dvakrat mimo, gôri, dolí, ali je v lekarni korporal farmacevt. Bil je sam.

Vstopim. «Gospod — Šlajpah?»

«Da. Že, ko sem vas videl skozi okno, sem vedel, kdo ste. Poklicati vas nisem maral, saj se razumeva, zakaj ne. — Torej ste prestali vizito dobro?»

«Pljučni katar, «abgemagert» in...»

«Dobro. Zdaj pa stopite za četrť ure ven za vsak slučaj, ker nisem še gotov z vsem.»

Ko sem se vrnil, se je pričel pouk. Razložil mi je križev pot do nadpregleda, me opazarjal na nevarnosti in nerodnosti, ki srečavajo rade celo resno bolnega, če ne zna — govoriti. Govoriti, to je glavni simptom bolezni. Pri nadpregledu je treba, da manjka človeku najmanj pol pljuč, sicer je zdrav! Za zdaj se držite bolniške postelje, kakor se spodobi bolnikom. Vsa bolnica je strašno na «slabem» glasu,

ker je preveč «slovanske» bolezni pri nas. Ne vemo za vsakega, koga imamo med seboj, zato govorite malo! Če ne zaradi sebe, pa zaradi drugih. Preveč imamo zvezane roke, gledajo nam pod prste, ugibajo naše najbolj skrite misli, zato moramo delati tako, kakor sem vam pravil... Kadar bo kaj treba, pa se zopet oglasite...»

Potekali so dnevi, julij se je bližal koncu. Na Piavi je požgala ofenziva vso 42. divizijo — — —

Ni važno, da si rešil mene. Važno je, da si jih rešil sto in sto drugih. Važno je, da si jih reševal z zvezanimi rokami. Važno je, da nas je poljubljalo Tvoje plamteče jugoslovansko srce v onih obupnih dneh, ko med tisoči ni bilo prijatelja, da bi mu stisnil roko.

In danes? Solza, stri se v očesu, da je ne vidijo tisti, ki ne vedo, kaj so storili, zapeljani. Solza, ne raztôpi se, da se ne omehčajo naša srca, preden je maščevano, kar je oskrunjeno nad Teboj!

Naše solze so Tvoja kri, ki vpije na maščevanje. Osveta pa bodi sveta!

Ivan Kolar:

SLOVENSKO DIJAŠTVO V JUGOSLOVANSKEM POKRETU

(Konec.)

Voditelje ljubljanske organizacije je v novem šolskem letu 1913./1914. obremenilo predvsem podrobno organizatorno delo. Iz prvega revolucionarnega kaosa je bilo treba spraviti organizacijo v red in k sistematičnemu delu. V zmislu novih statotov je prevedel predsednik E. Lovšin najprej popolno reorganizacijo društva. Radi narastlega števila članov (okrog 300) se je razdelila ljubljanska organizacija po zavodih; vsak srednješolski zavod je dobil svoj lokalni odbor, kojih predsedniki so bili obenem člani «centralnega odbora». Poleg lastnega (lokalnega) odbora je imel vsak zavod še posebej za vsak razred po enega poverjenika, ki je imel nalogo obveščati člane v razredu o vseh organizacijskih zadevah, zlasti vabiti na sestanke, (ker se niso smeli javno objavljati!) nabirati nove člane, pobirati članarino, razpečavati «Preporod» in v ostalem kratko rečeno: držati vedno kontakt med članstvom svojega razreda in lokalnim odborom. Vsem zavodnim in krajevnim organizacijam vse Slovenije je načeloval «centralni odbor», sestojec iz 10 članov.

Predsedniki centralnega odbora so bili: Janko K o s do konca zimskega semestra leta 1912./1913., Evgen L o v š i n celo leto 1913. in Danilo M a j a r o n leta 1914. do razгона organizacije po vidovdanskih aretacijah.

Odseka sta bila dva. Prvi odsek D. sv. C. in M., ki je razpečaval narodne razglednice, koleke, brošure, agitiral za podpiranje družbe med dijaštvom in v javnosti ter zbiral iz svojih vrst «sklade» ali «kamne» za zgradbo C. M. šol; taki «skladi» so znašali po 50 kron. Drugi odsek je tvorila «Počitniška zveza slovenskega naprednega dijaštva», ki je o božiču leta 1912. razširila svoj delokrog na vse jugoslovenske pokrajine, tudi na Srbijo, in spremenila svoje ime v «Počitniško zvezo jugoslovanškega naprednega dijaštva».

Članstvo. Tako preurejena organizacija je štela koncem leta 1913. o r g a n i z i r a n i h članov¹: na I. državni gimnaziji 150, na II. državni gimnaziji (ki je štela 300 dijakov manj kot I. državna gimnazija) okrog 90 do 100, na realki 35, na slovenski trgovski šoli 15, na učiteljišču in mestnem dekliškem liceju so bila le poverjeništa, stanje članstva nedoločeno. Izven Ljubljane je bila najmočnejša organizacija v Gorici, mnogo nad 130, dalje v Mariboru okrog 90, krepko podlago so imele organizacije v Celju in Ptuju, v Idriji 40 (Endlicherjevo delo!), v Kranju 80 (Ante Gnidovec), v Novem mestu okrog 80 in končno lep začetek v nacionalno krepko razvijajočem se Trstu.

Ako primerjamo edini zapisnik, ki nam je ohranjen izza jeseni leta 1912.², vidimo sledečo razliko v dobi enega leta: (zapisnik predstavlja blagajnikov proračun):

Na prvi gimnaziji 40 članov (članarina à 40 vin.).	
Kadar bi imela v Ljubljani organizacija 100 članov, bi znašala članarina	40 K
Starešine: Jenko, Tominec, Fabjančič, Tiegel, Gnezda	10 K
Podporni člani (2)	10 K
Novo mesto (40 članov)	16 K
Kranj (50 članov)	20 K
Gorica (20 članov)	10 K
	106 K

Številka («Preporoda») bi se prodajala po 6 vin. Ako bi se tiskal list v 1000 iztisih, bi ga razpečali za 60 K, tako da bi ostalo dobička 15 do 20 K (mesečno), to je celo leto 200 K. Do novega leta (1913) bi se tiskal list v 1000 izvodih po 6 vin. na mesec. (Dalje so postavke nevezane in zato nejasne.)

Obenem nam nudi ta slika nov dokaz za popolno samostojnost organizacije tudi glede izdajanja lastnega glasila in kritja stroškov zanj.

Še važnejši preokret v organizaciji kot njen preustroj na zunaj, je pomenila idejna poglobitev na vznotraj. Iz zunanjih uspehov Srbije v balkanski vojni je našla odmev v srcih mladine svetost i d e j e. Zakaj vsa propaganda je našla močno oporo baš v žaru balkanske vojne.

¹ Podatki so posneti po poročilu tedanjega centralnega odbornika Leona Kavčnika iz spisa «Donesek k historijatu Jugoslovenske srednješolske organizacije za leto 1913./14.»

² Zapisnik se nahaja med sodnijskimi akti (Vr. 643/14) pod št. 53. Protokoll über Hausdurchsuchung in Bresowitz (14. VII. 1914 na Fabjančičevem domu, tedaj ko se je on nahajal že v Beogradu), «Statuten der Vereinigung 151/160».

Sedmošolec Adolf Ponikvar je sestavil načrt ciklusa predavanj v idejno smer in predavanja o narodni zgodovini, ki ji je šola zapirala vrata.

Prijatelj Leon Kavčnik karakterizira to gibanje: «Logika vse propagande je bila ta: Pogled na slovenske narodne meje nam kaže, da je Slovencem smrt sigurna, ako gre germanizacija v dosedanjem teku naprej. Kulturna in gospodarska samopomoč pomeni le počasneje umiranje slovenstva, pogina mu pa ne odvrne. Rešitev leži le v nacionalno svobodni državi, ki jo je mogoče doseči le z revolucijo in pomočjo Srbije. Zato velja staviti vse na poslednjo karto, kajti

«manj strašna noč je v črne zemlje krili,
ko so pod svetlim solncem sužni dnovi!»

Fantje, ki jih je narodno radikalna organizacija sfanatizirala in ki so dotlej gledali rešitev v samopomoči, so hitro uvideli njeno nedostatnost ter se oprijeli jugoslovenske ideologije krčevito kot poslednje bilke. Iz tega je razvidno, da jugoslovanska elementarna narodna zavest do tedaj še ni postojala; nastala je šele v času skupne borbe in medsebojnega upoznavanja plemen. Jugoslovanska ideologija na temelju slovenske elementarne narodne zavesti je značila nekaj novega, resnega in — težkega. Pritegnila je nase vse dobre elemente in nasprotnikov med mladino skoro ni imela. Domnevam, da je baš ta naša idejna premoč povzročila krizo, ki je nastala takrat med klerikalno mladino. Napetost med nami in njimi je ponehala in prišlo je celo do skupnih sestankov.

Tako je ideja vse globlje prodirala v dijaštvo, a z njo tudi pazljivo poudarjana resnica, da zahtevajo velike ideje velikih žrtev — sploh je propaganda žrtvovanja postala poglavje zase.»

Tako Kavčnik. Tudi Lovšin nam je v svojem predavanju³ lepo naslikal «čudežen odziv», ki ga je našla med vsem slovenskim dijaštvom «himna revolucionarne duše» Luke Jukića:

Žao mi je svojih ljudi
I rodbine,
Žao mi je lijepe svoje
Domovine;

Žao mi je milih nada,
Mladih dana,
Žao mi je zlata svoga,
Zaplakana;

³ Evgen Lovšin: «Desetletnica dijaške stavke.» Predavanje napredni omladini v «Centralnem tajništvu j. n. o.» dne 26. marca 1924. Objavljeno v «Orjuni» št. 14., 15., 16. leta 1924.

Žao mi je samog sebe;
Ali šta ću?

— — — — —
Sve za narod i slobodu
Žrtvovaću!⁴

(Kavčnik): — Velik del, morda večina članstva je bila pripravljena na žrtvovanje do skrajnosti in v isti dobi je bila baš ta okolnost za pokret in njega moralno vrednost značilna. Kot zgled požrtvovalnosti je veljal Endlicher, ki so ga spoštovali kot edinega izmed njih, ki je za idejo «že» trpel. Endlicher je bil fanatičen govornik in borec-trpin, ki ga je množica poslušala cele ure kot preroka, ni pa bil hladen znanstvenik ali politik-računar.

Karakterizacija samih sebe po Kavčnikovih besedah: «Ker smo bili pripravljene na skrajno požrtvovanje, smo podcenjevali vrednost taktike in bili neprevidni, najopasnejša pisma smo podpisovali s polnimi imeni. V sobi 'Prosvete' (v Mestnem domu, mejila je na gasilsko sobo in veliko dvorano) smo pred nekontrolirano množico govorili brez ovinkov.»

Prav takšno razpoloženje je tudi v «Preporodovih» člankih stopalo na dan in klicalo k upornemu duhu, da je izzvalo včasih celo iz lastnih vrst pomirjujoč glas. A «Preporod» se je tega sam zavedal, zato je še bolj ravnodušno odklonil vsakršno pomirjevanje; baš obratno:

«Nekaterim se zdi pisanje našega lista p r e n a v d u š e n o, premalo umerjeno in (premalo) znanstveno. Vsem tistim povemo na glas, da ne mislimo nikoli nastopiti pota, ki ga hodijo naše revije. Vedno bomo pisali le to, kar nam narekuje srce, in le tako, kakor nam narekuje. Ne mislimo si nadeti maske 'vere in kulture'. Zato prosimo vse sotrudnike, da pišejo le iz srca. Le take članke bomo priobčevali. Uredništvo.»⁵

Že malo kritičnejše je ocenil «Preporod» svoje delo z besedami: «Delamo nekako k v a s za naše bistveno delo.»⁶

Gotovo nihče ni težje čakal trenutka, da se razraste ta kvas v zaželjeno bistveno delo, ko bo mogel razvezavati ves narod duševnega suženjstva in ga pripravljati na Veliki dan, ki ima za gotovo priti — nihče bolj, kakor Avgust Jenko. Prišel je. Ustvaril je njivo, iz katere naj vzhaja prekvašeno, započeto delo in poslal je v svet

«Glas juga».

Meseca marca 1914., po osmih mesecih «Preporodove» smrti, je izšla 1. številka novega glasila. Izdajatelj in odgovorni urednik mu je

⁴ Pesem je bila objavljena v 4. št. «Preporoda» 1912./13. brez podpisa; da je Jukićeva, je povedano v 5. številki.

⁵ «Preporod» 1912./13. št. 5.

⁶ O. c. 9. št., v članku «Odgovor».

bil Viktor M. Zalar na povabilo inicijatorja Jenka; lastnik lista je bil konzorcij (A. Jenko, M. Ambrožič, Juš Kozak in V. M. Zalar), administrator pa Ivan Endlicher.

Program listu je napisal Jenko sam: Program nam bodi stremljenje k uedinjenju, to je tista volja, ki jo je narod že nešteto krat sankcioniral in ki nam bodi — suprema lex.⁷ Uvodoma se razgleda kot umen vojskovodja po bojnih poljanah preko prvih uspehov. Razpoloženje je dobro, treba je pa ojačenja duhovne vojske. In spregovori: Jugoslovanski pokret je preživel prvo fazo svojega razvoja: dobo impulzivnega hotenja, fanatičnega radikalizma in absolutizma. To prvotno razpoloženje, neizmerno ojačeno pod neposrednim vtisom epohalnih zgodovinskih dogodkov (balkanske vojne!), se je po naravnem procesu moralo polagoma umakniti hladnejšemu razmišljanju; na mesto borbene retorike je stopila teoretično-znanstvena diskusija; plamteči idealizem je zamenila tiha, a tem intenzivnejša vera v končno realizacijo cilja.⁸

Po tem pregledu v preteklost in prihodnost pojasni, še predhodno programu, jugoslovanski problem v njegovem bistvu in specifičnih pojavih⁹: uvrsti ga v tok splošnega svetovnega dogajanja, opazujoč naše nacionalno življenje pod prizmo modernega svetovnega naziranja, obogačenega z najnovejšimi rezultati teoretične in empirične znanosti. «Ideja nacionalizma ima temeljiti v dejstvu, da je vsakemu narodu mogoč svoboden razvoj in svobodno udejstvovanje njegove individualnosti le v nacionalni državi. Modernemu mišljenju sta država in narod istovetna pojma, ki se razlikujeta kvečjemu po vsebini, a ne po obsegu.»¹⁰ Element postajanja nacionalnih kultur je neovržen, kajti «vsaka resnična kultura je in mora biti nacionalna».

Po teh splošnih načelih, apliciranih na naše nacionalno življenje, izvaja ideologijo jugoslovanskega nacionalizma: **«Zahtevamo uedinjenje sorodnih jugoslovanskih narodnostnih skupin v en narod jugoslovanski, politično avtonomen in kulturno svoboden.»**

Jezikovno vprašanje se je odklanjalo vse doslej, ali bolje rečeno, nihče «Preporodove» generacije se sploh bavil ni z njim. V «Preporodu» vlada v tem pogledu celo dosledna nedoslednost v razločevanju pojmov, piše se hkrati o slovenskem narodu, hrvaškem narodu..., srbskem jeziku, slovenskem jeziku... in hkrati o skupnem

⁷ Doslovno citirani odlomek glej zgoraj v 6. št. «Vidovdana», str. 81.!

⁸ A. Jenko, Praga: «Program», «Glas juga», marec 1914., 1. št.

⁹ Približno leto dni prej je pisal «Preporod» (1. maja 1913., št. 9.): «problem jugoslovanstva se nam ne zdi enostaven. Enostavno je le bistvo jugoslovanske nacionalne ideje.»

¹⁰ Ibidem.

jugoslovanskem narodu treh narečij, o skupnem jeziku treh plemen itd. Zakaj? Spadalo je to poglavje v nerešeni problem jugoslovanskega pokreta. Edini so si bili le v enem, smatrali so to poglavje za ne**z** b i s t v e n i del jugoslovanskega pokreta. Kot takega — toda gledajoč z drugega vidika — ga je označil tudi Avg. Jenko. Z ozirom na anketo o jugoslovanskem vprašanju v «Vedi» je v «Glasu juga»¹¹ načelno odklonil jezikovno vprašanje kot izhodišče jugoslovanskemu problemu, zastopajoč pri tem svoje odločno mnenje p o p o l n e g a jezikovnega edinstva in poudarjajoč, da je zanj «jezikovno edinstvo že izvršen fakt», kajti bodoči jugoslovanski narod mora imeti vse bistvene znake, ki določajo pojem narod, ter podkrepi to svojo trditev kot čisto logičen zaključek v bodočnosti, sklicujoč se na krivičen zgodovinski razvoj v preteklosti, ki nas je le umetno in nasilno razcepil tudi jezikovno. S tem je bila zaključena anketa, ki jo je razpisala goriška «Veda» in ki se jo je udeleževal zlasti «Čas». Ugotovil pa je Jenko baš pri tistih, ki so pretresali zgolj j e z i k o v n o vprašanje, zlasti s filološke strani, da so njih odgovori (ki pobijajo možnost ustvaritve enotnega jezika spričo današnjega že dovršenega kulturnega razvoja), jako dobro (!) podprti, kojim pa odreka enak uspeh, ako bi se vprašanje pretresalo «v organski zvezi s celoto vseh posameznih problemov».¹²

Po ugotovitvi, da ne tiči jedro problema v jezikovnem vprašanju (ki je vprašanje zase), zahteva od znanstvene diskusije jugoslovanskega vprašanja, da mora k jedru, da se mora v prvi vrsti boriti s t e z m e l j n i m i točkami: «ali je v zmislu zgodovinskega razvoja, da nastane en jugoslovanski narod, ali je opazati stremljenje po uedinenju sorodnih skupin, ali je združitev edina garancija za obstanek in boljšo bodočnost Jugoslovancev itd.» Zahteva pa razmišljanja in odgovorov od vse jugoslovanske, (ne samo slovenske in hrvatske) inteligence.

Še drugo važno spremembo najdemo v tej dobi našega pokreta, kot posledico balkanske vojne. Spor med Bolgari in Srbi je imel tudi pri nas za posledico, da so se črtali iz programa — Bolgari. V «Glasu juga» ni nikjer več govora o Bolgarih v zmislu uedinjenja. In razumljivo: «Glas juga» je bil s k u p n o glasilo Jugoslovancev iz avstrijskih pokrajin in kraljevine Srbije, donášal je članke v latinici in cirilici, v slovenščini, hrvaščini in srbščini.

Razen slovenskih listov «Preporoda» in «Glasa Juga» je zrastle v tem pokretu še cela vrsta sorodnih listov, ki so se bavili i z k l j u č n o z jugoslovanskim pokretom: «N a p r e d n j a k» v Šibeniku, glasilo ujedinjene nacionalističke omladine u Dalmaciji (s podnaslovom) «n e j u n a č k o m e v r e m e n u u p r k o s». Kot tednik je izhajal od meseca januarja

¹¹ «Glas juga», 1914., str. 23., A. Jenko: Anketa o jugoslovanskem vprašanju v «Vedi».

¹² Ibidem.

do maja 1913.; tedaj se je sedež organizacije premestil v Split, mesto «Naprednjaka» pa so začeli izdajati tednik «Jugoslavijo», in ko je bila ta ustavljena, je začela izhajati «Zastava», ki je bila poleg glasila «Narodno jedinstvo» Avstriji najbolj odiozen list. Našim «veleizdajalcem» pred ljubljanskim sodiščem se je štelo še v posebno zlo, komur je bilo dokazano, da je bil naročnik «Zastave» in «Narodnega jedinstva». Že z 2. številko je bil ustavljen dalmatinski jugoslovanski list «Ujedinjenje». Znana sta bila tudi «Piemont» in «Slovenski jug». Glasilo bosanske srbske omladine je bila «Srpska omladina» v Sarajevu l. 1913. V stari Srbski Vojvodini, v Somboru, je izhajal od meseca septembra 1912. dalje «Novi Srbini». V sami Pragi je «Zora» (glasnik srpske i hrvatske nacionalne radikalne omladine) postala l. junija 1913. «jugoslovansko glasilo». In Avgust Jenko, podpredsednik nacionalnega kluba «Jugoslavije» v Pragi je izdajal list istega imena. Nameraval je premestiti oba lista, «Jugoslavijo» in «Glas juga», v Zagreb in ju fuzijonirati. Za urednika novemu listu je določil avtorja brošure «Klic od Gospe Svete», Adolfa Ponikvarja¹³, a do tega ni prišlo, ker je vse skupaj prehitel sarajevski dogodek, ki je takorekoč avtomatično ustavil vse revolucionarne liste. Tudi urednik «Glasa juga», V. M. Zalar, je prejel nastopno obvestilo: «Na podlagi ukaza vsega ministrstva z dne 25. julija 1914., št 158, s katerim se odreja izjeme od obstoječih zakonov, se v zmislu § 7 zakona z dne 6. maja 1869., drž. zak. št. 66, od danes naprej ustavlja nadaljnja izdaja perijodičnega lista 'Glas Juga'. (Polic. ravnateljstvo.)»

III.

Manifestacijski štrajk omladine dne 18. marca 1914 in udarec organizacije.

Predzgodovina štrajka (deloma po Kavčnikovem poročilu): «Dočim je pokret dosegel svoj idejni višek že v drugem semestru leta 1912./1913., je dosegla organizacija sama največji razmah koncem prihodnjega zimskega semestra leta 1913./1914. Tedaj je abiturijent E. Lovšin odstopil predsedniško mesto svojemu nasledniku, Danilu Majaronu. Že nekaj časa pa je bilo opazati, da je idejni interes nekoliko ponehal; sposobnejši predavatelji so imeli posla z maturo, ostali pa nismo «masi» vedeli povedati nič novega in marsikomu je postajalo jasno, da leze organizacija v epigonstvo. Zato smo voditelji razmišljali, kako vzdržati razpoloženje in smo iskali efektov.»

Takrat je bila najbližja priložnost marčev skupni sestanek zavodnih organizacij. Že vso zimo se je pripravljala Ponikvarjeva brošura «Klic od Gospe Svete», ki je imela iziti na dan jubileja, 18. marca,

¹³ Povzeto iz pisma z dne 28. junija 1914., ki ga je pisal Iv. Zgajnar Gustavu Omahnu; zaplenjeno pismo se nahaja med sodnimi akti «Vr. 643/14» pod št. 85. in 86.

za naslednji, pouka prosti dan (praznik sv. Jožefa) pa je bil določen skupni sestanek, slavnostno zborovanje.

V «masi», ki je bila polna navdušenja in ki v teoretskih predavanjih ni več mogla najti utehe, se je pojavilo razpoloženje za dejanja. Od več strani se je čulo: «Nekaj že moramo napraviti». Po srednješolskih zavodih so tedaj briljirale proslave avstrijsko-patrijotičnih praznikov na povelje «od zgoraj» z dobro preračunjeno efektivnostjo do mladih src, govorance, deklamacije, okrašene dvorane itd. itd., kakor je to danes navada fašistov v našem odtrganem Primorju.

Pa se je oglasil v nacionalnih srcih ponos: Zakaj pa ne bi praznovali enkrat svoj narodni praznik, kakor je 500letnica ustoličenja koroških vojvod! Dovolj velik in še prevelik je ta praznik za nas... Sklenjeno je bilo pač slavnostno zborovanje, toda to ni zadosti. — Kar pride sunek od zgoraj, kakor po naključju: Na Revoltelli, na trgovski šoli v Trstu je prišlo tiste dni začetkom marca do dejanskega spopada med Italijani in Slovenci; povod so dali nacionalni motivi in italijansko dijaštvo je odgovorilo na preiskavo s — štrajkom. A simpatije do tržaškega slovenskega dijaštva so našle svoj odmev iz samega Beograda! Beograjska akademska omladina je sklicala protestni zbor, o katerem poroča «Glas juga»¹⁴ v nastopnih besedah: «Na nekulturne napadaje talijanaša u Trstu ustao je ceo naš narod. I u Beogradu, slobodan deo našeg troimenog naroda osetio je gorčinu toga fakta. Univerzitetško opšte udruženje Pobratimstvo priredilo je u punoj dvorani beogradskog universiteta velik protestni zbor na kome je izražena manifestacija solidarnosti sa našom ganjanom braćom... Mi treba to da razumemo i da nas to učvrsti u ideji: da nam je, Srbima, Slovencima, Hrvatima, jedino u bratstvu i jedinstvu naša budućnost.» Tako v Beogradu, a v Ljubljani se je vroča kri ogrevala za štrajk, ki so ga treznejši tovariši odklanjali, ker niso videli v tem prave logične zveze.

V tem se je približala nedelja 15. marca. Kavčnik pripoveduje naslednjo zanimivo zgodbo: «Z Majaronom sva bila na promenadnem koncertu v Zvezdi; tam srečava dva realca, tretješolca Deva in Bađjuro, ki naju ogovorita:

«Kaj ne bomo štrajkali?»

«Ljudje božji, ali kaj hočete s štrajkom, ko nimamo niti pravega povoda za to. Naše šolske oblasti niso krive dogodkov na Revoltelli, niti nimamo kaj izsiliti od njih.»

«Ne radi Revoltelle, ampak 18. marca je narodni praznik — in mi naj gremo v šolo?»

To je bila druga beseda! V sredo štrajk itd., v četrtek pa skupno zborovanje, imenitno! Takoj sva odšla iskat Franceta Žarna, veljaka

¹⁴ «Glas juga», 2. št., 61.

klerikalne organizacije. Ta je bil «za», vprašati je treba še Franceta Žužka (predsednika) in Lebna; ta dva sta bila prav za prav tudi «za»...

Ko se je naslednjega dne razvedelo, da je misel na štrajk postala aktualna, se je polastila dijaške «mase» neka nervozna napetost. Vsaka parola se je bliskoma razširila brez najmanjše agitacije. Na sestanek zaupnikov, v ponedeljek ob pol dveh popoldne, na katerem bi se imelo hladno odločiti «za» ali «proti», je prihrumela vsa sila dijaštva, kar je imelo za posledico, da ni prišlo sploh do nikakega rezultata.

Predsednik «Katoliškega narodnega dijaštva» Fr. Žužek¹⁵ je sklical na to še istega dne, v ponedeljek ob sedmih zvečer v «Ljudskem domu» sestanek celokupnega dijaštva z dnevnim redom dijaški štrajk. Oficijelno je še povabil Danila Majarona (predsednika «Organizacije jugoslovanskih srednješolcev»), Evgena Lovšina in Ivana Endlicherja. Pri glasovanju sta se pojavili dve struji; ena je zahtevala brezpogojno štrajk, druga, hladnejša v presojanju razmer, pa je predlagala, naj vsled takrat že uveljavljenega in proslulega § 14. in vsled drugih neugodnih okoliščin — daruje celokupno dijaštvo po 1 K v narodno-obrambne namene; od nabrane svote naj bi dobila polovico Ciril-Methodova Družba, polovico pa «Slovenska straža». Po dolgi in stvarni debati se je izreklo dijaštvo za štrajk (proti brezpomembni manjšini štirih glasov).

Izvršilni stavkovni odbor je odšel takoj nato na Endlicherjevo stanovanje v Krojaški ulici št. 6 v I. nadstropju, da se posvetuje o podrobnostih.

Naslednji dan, v torek, 17. marca ob dveh popoldne bi se imel vršiti v Mestnem domu zadnji sestanek. Toda razpoloženje za štrajk je obseglo takšne dimenzije, da ni moglo ostati prikrito še drugim, tudi «merodajnim» faktorjem — šolski in policijski oblasti. V torek dopoldne so cirkulirale po razredih ljubljanskih srednjih šol okrožnice z ostrim opominom in žuganjem eksemplaričnih kazni proti vsem, ki bi se udeležili «nameravanega jutrišnjega štrajka» in da se bo še s posebno strogostjo postopalo zlasti proti «zapeljivcem in kolvodjem». Da niso ostale te žugajoče okrožnice brez odmeva, se je pokazalo na že napovedanem zaupniškem sestanku ob dveh popoldne. Zaupniki obeh organizacij so poročali o položaju v raznih razredih. Dasi poročila niso bila slaba, vendar se je pojavila (z ozirom na dopoldanske okrožnice) bojazen pred — nesolidarnostjo. Zato so nekateri zaupniki naprednega dijaštva izrekli svoje resne pomisleke, kar je izzvalo debato, ki je privedla do anarhije, vsled česar je pred-

¹⁵ Prim. njegov članek v «Slovencu» z dne 2. junija 1923., št. 122 (o priliki prevoza judenburških žrtev in kosti Ivana Endlicherja): France Žužek: «Katoliško narodno dijaštvo in dijaški štrajk 18. marca 1914.»

sedujoči Evgen Lovšin bil prisiljen zaključiti zborovanje. Katoliško narodno dijaštvo je nato ob pol 4. popoldne v nanovo sklicani širši seji v svojih društvenih prostorih sklenilo z 8 proti 3 glasovom definitivno, da se štrajka ne udeleži vsled needinosti v naprednih vrstah. Napredno dijaštvo je med tem alarmiralo tovariše za novo zborovanje ob šestih zvečer v Mestnem domu; vršil naj bi se splošni in odločilni sestanek. Majaron, Kavčnik, Ponikvar i. dr. so ugibali z Endlicherjem na njegovem domu, kaj ukreniti. O tem dogodku pripoveduje Kavčnik: «Kar se pojavi Janko Oblak s pravkar izišlim «Slovenecem» v roki, pomoli pred nas članek s famozno denunciacijo in pristavi, da ve policija že vse; kdor da pride v Mestni dom, bo aretiran brez pardona. — Brž pobašemo vse opasne listine in hajdi iz Endlicherjevega stanovanja v elektrarno k Fakinu...»

Hitro so bili obveščeni o novih dogodkih razni odborniki in voditelji, brž zastražili izhode ulic, ki vodijo k Mestnemu domu, pred kojim je stal že kordon policajev, in izdali parolo: «Jutri je šola!» Nič. Fantje se niso dali razgnati, skoro se je zbrala na Vodnikovem trgu prilična množica. Sklenjen je bil sestanek na — Tivolskem travniku, kamor so se podali razkropljeno. To je bil prvi slučaj taktičnega skrivanja pred policijo. Ob 7. uri, v mraku, je bil štrajk **d e f i n i t i v n o** s k l e n j e n. Ponoči so obvestili tovariše po vsem mestu; Žužek je izdal članom svoje organizacije nov poziv *ex offio*, ker ni bilo več mogoče sklicati sestanka.

Naslednje jutro 18. marca ob osmih je odkorakalo vse dijaštvo višjih razredov II. državne gimnazije, realke in učiteljišča izpred svojih zavodov k slovesni maši, ki jo je naročil Ivan Endlicher v frančiškanski cerkvi. (V nižjih razredih ni bilo zadosti razumevanja — razen na I. državni gimnaziji v IV. a — zato je bilo v zadnjem hipu odločeno, naj se nižja šola ne udeleži štrajka in naj odide k pouku.)

19. marca je bil praznik. Vsi do zadnjega so se udeležili zapovedanih skupnih šolskih maš.

V petek 20. marca zopet redni pouk. Na oglasnih deskah in po hodnikih so viseli pozivi k zasliševanju mladih upornikov, zlasti se je zahtevalo, naj izdajo «zapeljani in nepremišljeni» svoje «zapeljivce in kolovodje». To so čitali ob osmih zjutraj. Po končani prvi uri pouka, ob devetih so zapustili nekateri razredi — na II. državni gimnaziji zopet kompaktno cela višja — šolsko poslopje. S tem se je pričel drugi štrajk, ki je trajal še v soboto 21. marca. Časopisje, najbolj «Slovenec», je izdajalo pokroviteljske pozive na starše zapeljane in vrtoglave mladine, naj jo za roko in s silo privedejo v šolo; to se je tudi faktično dogajalo.

V ponedeljek 23. marca se je pričel tudi za štrajkujoče redni pouk obenem pa dolgotrajna preiskava, ki jo je baš profesorski zbor II. državne gimnazije rešil z največjimi simpatijami do svojega dijaštva.

Pod kontrolo višjega deželnega šolskega sveta so morali pasti številni karcerji osobito «nadoknadenje zamujenega šolskega pouka»! Zlasti občutno pa so bili kaznovani voditelji obojih organizacij.

To je bil hud upor, podvojen in potrojen, hud tudi v tem zmislu, ker je pomenil v pravem pomenu besede «generalno probo revolucije», še posebej za jugoslovansko srednješolsko organizacijo, ki je imela v tem priliko spoznati in revidirati svoje vrste.

A najhujša posledica za organizacijo je bila, da je politična oblast odkrila njeno, doslej tako skrbno čuvano tajnost. Javna in tajna policija je obrnila vso svojo pozornost zlasti na to omladinsko gibanje, o katerem je imela pač predobre instrukcije iz zaplenjenih in nezaplenjenih člankov lanskega «Preporoda». Članstvo se ni moglo nič več shajati v društvenih prostorih Mestnega doma. To je pomenilo neoficijelni razgon organizacije. Redkejši in maloštevilnejši sestanki so se vršili poslej na Šišenskem hribu, na Rožniku in na Golovcu, kar je bilo vsled časovnih, vremenskih in drugih neprilik zelo otežkočeno. Parkrat je dal na razpolago svojo sobo šestošolec Milan Fabjančič za polovično najemnino, a žal vsled svoje tesnosti ni ustrezala. Tako je ostalo pretežno delo organizacije v rokah voditeljev in postalo skoro popolnoma rezervatno proti volji njih samih. Predvsem so iskali novega izhoda glede primerne lokala, v ostalem pa jim ni manjkalo energije. O priliki Flottenvereinovega izleta na morje so ustanovili že dolgo pripravljano organizacijo v Trstu; abiturijenti so pripravljali abiturijentski sestanek za juriš na visoke šole.

Na Dunaju se je v tem pripravljala slavnostni kongres srbskega akademskega društva «Zore» za 50letnico njenega obstoja. Vršiti bi se imel 26. in 27. junija. Vabljeni so bili zastopniki najrazličnejših slovenskih društev tudi izven države. Majaron, Lovšin in Kavčnik so na eni izmed zadnjih sej v juniju poverili zastopstvo ljubljanske organizacije Vlad. Fabjančiču, ki se je mudil tedaj na Dunaju. Izven slavnostnega kongresa bi se imelo vršiti tedaj tudi zaupno zborovanje, kjer naj bi se pretresalo tudi kot eno glavnih baš jugoslovansko vprašanje. Iz Prage je prispel na kongres tudi zastopnik «Jugoslavije», njen podpredsednik Avgust Jenko. Kongres je bil v zadnjem trenutku prepovedan.

Dva dni na to, 28. junija, je razburil ves diplomatski svet sarajevski atentat.

IV.

Veleizdajniški proces slovenske omladine pred ljubljanskim deželnim sodiščem leta 1914.

Menda ga ni bilo tedaj med nacionalno omladino, ki bi ne sanjal o municiji, o tajnih taboriščih po gorah in jamah in se razgovarjal šepetaje o revoluciji, ki ji nihče ni vedel dati konkretnega lica. Koliko-

krat je bil predmet revolucionarnih ugibanj železniški most v Borovnici. — Kaj se kuha na bosanskih tleh, ni vedel nihče in vendar vest o atentatu na Ferdinanda ni vzbujala nepričakovanega presenečenja. Morda so bili, ki so slutili — vedel ni nihče. Ko pa je bilo izvršeno, so bili tudi med slovensko mladino, ki so razumeli pomen velikega trenutka v nacionalnem oziru.

Tudi Slovenija je praznovala Vidov dan, jugoslovanska misel je prižigala kresove, kosovskim junakom v slavo, neodrešenemu narodu v opomin na boljšo bodočnost. Goreli so kresovi po gorah, spontano so jih prižigali, ki so si bili bratje v eni misli. Krim je gorel krvavo rdeč, žareč v bengaličnem ognju, ki ga je žgal — Ivan Endlicher v družbi Gustava Omahna, in ni vedel, da uživa zadnjo prostost na tem svetu, bil je to njegov labodji klic neodrešeni Sloveniji. Ob ognju vidovdanskega kresa vrh Krima, pod svobodnim zvezdnim nebom mu je zatisnil san zadnjo svobodno noč. Ni vedel, kaj se godi v Sarajevu, njegove misli so bile pri narodu, ki spi pod Krimom.

Ko se je vrnil naslednjega dne v Ljubljano in zvedel novico, je bil v zgodnji popoldanski uri aretiran — šele smrt ga je rešila ječe.

Po vrsti za njim so bili aretirani: Adolf Ponikvar 30. junija — Janže Novak 1. julija — Evgen Lovšin in Gustav Omahen 3. julija — Ivan Žgajnar 8. julija — Juš Kozak 10. julija — Viktor M. Zalar 29. julija.

Sedaj ni bilo treba več dokazov, zaprli so jih na podlagi gole sumnje; prišla je vojna, za obsodbo ni bilo treba več niti dokazov niti sumnje; obsodili so jih, ker so smatrali za potrebno.¹⁶

Preostalim tovarišem je postajalo pri srcu tesno, ko so jim odhajali najboljši drugovi v zapore. A vzdržali so hladno kri. Majaron je odšel na počitnice in predsedniške posle je prevzel Leon Kavčnik. Opustili so sicer misel na abiturijentski sestanek, a namesto tega pripravljali sestanek delegatov južnih organizacij v Št. Vidu pri Stični, v samotni hišici slikarja Vesela, ki je v ostalem veljal bolj kot anarhist kakor nacionalistični revolucionar. Glavna naloga sestanka je bil dogovor šifre in tajne tinte. Določen je bil za dan 28. avgusta, a prehitela ga je vojna in se ni vršil.

Tisto nedeljsko jutro, ko je bila napovedana vojna, so se sestali v ljubljanskem tivolskem «Montecarlu» Kavčnik, Foedransperg, B. Vizjak, Premrov in še nekateri ter organizacijo «razpustili». Historijat, ki so ga sestavili odborniki na zadnjih sejah še v mesecu juniju (idejni del: Lovšin, organizacijski del: Majaron, štrajk: Grebenc), dalje brošurico o šušaskem štrajku, neko Ponikvarjevo predavanje in nekatere malenkosti je spravil Kavčnik v paket, ga zalil s smolo in z razumljivimi občutki zakopal doma na vrtu (na Karlovški cesti). Ko je

¹⁶ Po besedah J. Novaka, «Jugoslavija» v Pragi 1. 1919., str. 116.

hotel leta 1919. zopet izkopati ta zaklad, je našel le polgnilo maso, ker je katran v zemlji razpokal.

* * *

Nihče pa, niti najbolj revolucionarni duhovi niso občutili tiste mrzlične nervoznosti, ki jo je občutil avstrijski državno-politični aparat. Na Dunaju sta se usodnega dne mudila Avg. Jenko in Vl. Fabjančič. Ne vedoč za ljubljanske aretacije sta se odpravila proti Beogradu vsak svojo pot. Fabjančič je došel tja preko Budimpešte šesti dan po Vidovem dnevu, Jenko pa — preko Zagreba — šele deseti dan in ni imel posebnih težkoč pri prekoračenju granice v Zemunu.

Ob napovedi vojne sta vstopila kot dobrovoljca v srbsko vojsko in bila dodeljena k 2. prekobrojnemu puku kombinirane divizije, 4. bataljonu, 4. četi. Meseca julija se je Jenko še oglasil iz Soluna, dne 3. avgusta (srbske veljave) pa sta stala že oba dobrovoljca v bitki pod Ceroplanino pri vasi Tekeriš. V noči med prvim in drugim dnevom bitke (3. na 4. avgusta) je Jenko, zadet od avstrijskega orožja izkrvavel za svojo najčistejšo misel, jugoslovansko idejo.

«S tem je postal Avgust Jenko borbeni predstavnik jugoslovanske omladine v Sloveniji. On predstavlja višek našega revolucionarnega dela za osvobojenje in uedinjenje.»¹⁷

V Ljubljani je tedaj tekla preiskava proti mladim veleizdajalcem. Tovariši na svobodi so osredotočili vso svojo pažnjo na preiskavo. Kavčnik popisuje razmere z naslednjo odkritosrčnostjo:

«Pokopala nas je naša nezrelost in naivnost, vedli smo se kot živina, ki se pusti peljati brez odpora v klavnico. Tega je bila v prvi vrsti kriva Majaronova meščanska vzgoja — ubijalka na parketu rojenih idealistov — in deloma nerazsodnost moja in mojih tovarišev. Usodna točka je bila ta, da ni eden od naju — in najbrž nihče od nas — imel odločnosti in «brezsrčnosti», da bi svojim prestrašenim staršem, od nosno pravnim svetovalcem ali zaupal vso resnico ali pa se od njih nasvetov — emancipiral. Bili smo, kakor je tudi dr. Lah opazil, že od nekdanj napram starejšim zelo nezaupljivi.

Majaron je bil pozvan — kot priča, ki je, poučen od doma, da je najbolje, če vse «po pravici» pove, češ, da je pozvan kot priča, ki mora govoriti samo resnico, to tudi res storil. — Bodisi tako ali tako, molčati bi «smel» tudi kot priča. Povedal je imena glavnih funkcijonarjev, kar je izvajalo name pritisk, da moram izdati celo člansko listo, česar seveda nisem storil. Dalekosežnosti Majaronove izpovedi sem se zavedal šele kasneje, ko mi je enkrat pravil, kako pretkano mu je dr. Stoeckl po dveurnem zaslišanju ponudil cigarete. Mi drugi,

¹⁷ J. Novak, «Jugoslavija» v Pragi l. 1919., str. 3.

Opomba pis.: Po izpovedbi njegovega vojnega druga Vl. Fabjančiča, ki je bil pri isti četi kot Jenko, so vse druge verzije o času in kraju Jenkove smrti napačne, na Romanji planini tedaj sploh ni bilo bitke.

ki smo bili na svobodi, pa smo zakrivili, ker smo mislili, da ne smemo označiti njegovega priznanja kot „laž“ in smo pod vplivom domačih in zagovornikov vsi razen enega priznali udeležbo.»

* * *

Po trimesečni preiskavi dne 26. septembra 1914. je c. kr. državno pravdnštvo v Ljubljani vložilo na podlagi zbranega materijala (izpovedb prič, privatnih in policijskih ovadb, poročil, zaplenjene korespondence obtoženih, delnih organizacijskih zapisnikov itd.) pri c. kr. deželnem kot izjemnem sodišču sledečo o b t o ž b o :

I. Janko Novak in Ivan Endlicher sta v letih 1913., odnosno 1914. na Kranjskem in Primorskem

a) velesrbsko propagando, namerjeno na odtrganje južnih delov Avstro-Ogrske, p o d p i r a l a s tem, da sta deloma napram posameznikom, deloma v govorih pred več ljudmi naglašala potrebnost uedinjenja vseh jugoslovanskih narodov ter agitirala med dijaštvom, naj pripravlja ljudstvo na bodoče uedinjenje — ter sta se oba v svrhu odtrganja delov od enotne državne zveze s tem započeta le p o s r e d n o lotila;

b) nadalje snovala zveze med dijaki, odnosno skušala take zveze snovati, ki naj bi bile imele namen ščuvati k zaničevanju in sovraštvu zoper enotno državno zvezo avstro-ogrške monarhije.

II. Adolf Ponikvar, Evgen Lovšin, Anton Štefančič, Hugon Mesiček, Ivan Kos (star.), Danilo Majaron, Franc Vizjak, Bogomil Vizjak, Rajko Pavlin, Viktor Fettich-Frankheim, Leon Kavčnik, Jakob Avšič, Albin Fakin, Gregor pl. Foedrantsperg, Silvin Pakiž, Janko Oblak, Jožef Arh, Franc Tavčar, Maks Košir, Vinko Zore, Franc Grebenc, Anton Gunde, Pavel Grabnar, Anton Kuntarič, Vladimir Premrov — so bili člani v letih 1912., 1913. in 1914. v Ljubljani obstoječe družbe tako zvane organizacije jugoslovanskih srednješolcev, ki je svoj obstoj pred gosposko skrivala, pri čemer so bili (našteti vsi razen Štefančiča in Oblaka) hkrati deloma ustanovniki nabiralec in predstojniki imenovane organizacije.

III. Ivan Žgajnar, Josip Kozak in Matija Ambrožič so bili ustanovniki ter voditelji na Dunaju 1913. in 1914. obstoječega «Jugoslovanskega kluba slovenskih akademikov», ki je svoj obstoj pred gosposko skrival — ter si nadalje s pod II. navedeno srednješolsko organizacijo pisma dopisovali in vodili deloma njeno delovanje.

IV. Viktor Zalar je bil urednik s pod II. imenovano organizacijo v tesni zvezi stoječega lista «Glas juga», je prepustil svoje ime za od organizacije izhajajoče okrožnice ter te okrožnice sprejemal in razdeljeval in končno sploh igral vodilno vlogo v zadevah organizacije.

V. Gustav Omahen je v svrhu prikrivanja obstoja pod II. navedene organizacije posredoval korespondenco med organizacijo in «Jugo»

slovanskim klubom slovenskih akademikov» na Dunaju ter pri tem tudi imel vlogo voditelja srednješolskega gibanja.

Zakrivili so s tem

1.) Janko Novak in Ivan Endlicher:

ad I. a) hudo delstvo veleizdaje v zmislu § 58. c) k. z., b) hudo delstvo motenja javnega pokoja v zmislu § 65. a) k. z. — ter naj se kaznujeta v zmislu § 59, 2. odstavek k. z. in § 34. k. z.

2.) (Zgoraj pod II. navedenih 25 obtožencev)

ad II. pregrešek zoper javni pokoj in red v zmislu §§ 285, 286 a, 288/2 k. z. ter naj se kaznujejo po § 288/2 k. z.

3.) Ivan Žgajnar, Josip Kozak in Matija Ambrožič; 4.) Viktor Zalar, 5.) Gustav Omahen: ad III., ad IV., ad V. (pregrešek zoper javni pokoj in red se tolmači ostrejšje kakor ad II.) Kazen se predlaga sorazmerno obtožbi po § 288/2 k. z.

Nato slede razlogi, ki obsegajo zanimivo sliko: «Jugoslovansko gibanje obstoji uže dlje časa. Uže Stanko Vraz, rojak iz Slovenskih goric na Štajerskem, ki je večji del živel na Hrvaškem, je trdil, da je slovensčina zgolj narečje jugoslovanskega, to je srbohrvaškega jezika, da tedaj samostojna, slovenska literatura nima pravice obstoja. Propagiral je torej idejo, da Slovenci sploh opuste lastni jezik in lastno literaturo ter da se popolnoma zedinijo v jezikovnem oziru s Hrvati, odnosno Srbo-Hrvati. Ta ideja ima med Slovenci še precej mnogo pristašev, vendar pa tudi veliko nasprotnikov. Ideja prvotno na sebi ni bila posebno nevarna za enotni ustroj avstro-ogrške monarhije, vendar je gotove kroge v novejšem času napotila v smer, koje cilj je postalo politično uedinjenje vseh Jugoslovancev in ki vsled tega ogrožuje enotni obstanek monarhije. Zadnja posledica tega gibanja je pač sedanja svetovna vojna.

To nevarno gibanje se je začelo po zmagah Srbov nad turško armado. Srbija ni bila zadovoljna s svojimi uspehi, ni ji zadoščalo, da si je prisvojila velik del do sedaj Turčiji lastne zemlje, na koji prebivajo jugoslovanska plemena. Nepričakovani veliki uspehi so rodili tudi poželenje po istih pokrajinah Avstro-Ogrske, v katerih bivajo Srbi, Hrvati in Slovenci. Znano je, da se je začela v Srbiji, zlasti v Belgradu propaganda, ki naj bi med avstro-ogrskimi Jugoslovanci pripravila razpoloženje za politično uedinjenje s Srbijo, tako da bi o pravem času zaželjeni del monarhije tako rekoč kot zreli sad pripadel Srbiji. Žalibog je ta propaganda našla v mnogobrojnih krogih zaželjeni odmev, kar je zbudilo v Srbiji pač napačno mnenje, da si avstro-ogrski Jugoslovanci sploh žele uedinjenja s Srbijo. To mnenje pa je imelo žalostni učinek, da je propaganda nastala še bolj usiljiva in nasilna ter privedla končno do katastrofe dne 28. junija 1914. in do vojne.

Jasno je, da Srbi niso pošiljali lastnih ljudi v svrhu agitacije v Avstro-Ogrsko, temveč da so se posluževali avstro-ogrskih državljana:

nov, ljudi, ki so v svoji brezvednosti postali izdajalci domovine. Da je pri tem tudi denar igral veliko vlogo, je pač jasno in tudi dokazano.¹⁸

Ti ljudje so imeli nalogo v svoji domovini pismeno in ustno razširjati velesrbsko propagando ter polagoma pripravljati ljudstvo za odpad. Seveda se ta propaganda v začetku ni smela javno udeleževati, ker bi jej to pripravilo kmalu zaslužen konec. Delovalo se je skrivaj in le primeroma malo število je vedelo za končni in pravi cilj. Radi tega so srbski emisarji v začetku govorili o kulturnem in jezikovnem uedinejstvu, hvalili kulturne kreposti srbskega naroda ter jih slavili kot zgled drugim jugoslovanskim narodom...

Hinavstvo je šlo tako daleč, da se je izrecno izključevalo vsako 'politično delo'. Preiskava pa je dognala, da je šlo za zgolj politične namene, ter je tako zvano kulturno delo le krinka, pod katero so srbski emisarji zasledovali svoje temne in zavrgljive namene.

Glavno sredstvo za doseg te namene pa je bila pridobitev jugoslovanske inteligence, zlasti pa visokošolcev in srednješolcev, ki so takim idejam posebno pristopni.» —

Ako prezremo razne naivnosti, moramo priznati, da je obtožnica stala na — trdni podlagi: imela je pravo sled visokošolskemu in srednješolskemu gibanju v njegovo politično smer:

V nadaljnjem slika obtožnica delovanje posameznikov, ki pa nam ne more dati povsem zanesljive slike o celem pokretu iz čisto razumljivih vzrokov, kajti spoznali so, da velja tajiti, kar se sploh dá utajiti. Toda, žal, policiji se je posrečilo zapleniti baš toliko materijala — najopasnejša je bila korespondenca — da si je mogla avstrijska justica ustvariti čisto pravilno sliko o pokretu. Gorje, če bi obsodba dosegla ostrost obtožnice! Dan pred božičem, dne 24. decembra se je vršila glavna obravnava, ki je dovedla do sledeče rabsodbe «v imenu nj. Vel. cesarja»:

Obsodijo se: I. po § 288. k. z.:

1.) Ivan Endlicher (rojen 9. junija 1891. v Ljubljani, pristojen v Zadar, privatist 8. g. r. v Ljubljani) in Janko Novak (rojen 1893. v Notranjih gorica h pri Brezovici, hospitant 7. razr. I. drž. gimn. v Ljubljani) vsak na sedem (7) mesecev strogega zapora.

2.) Evgen Lovšin (rojen 1895. na Vinici pri Črnomlju, maturant na II. drž. gimn. v Ljubljani) na šest (6) mesecev strogega zapora.

3.) Adolf Ponikvar (rojen 1895. v Št. Vidu nad Cerknico, dijak 8. g. r. v Ljubljani) na tri (3) mesece strogega zapora.

¹⁸ Kako je zlasti ta trditev neresnična, naj spomnim samo na to, da je Avgust Jenko pod pretnjo samomora izsilil od doma 1000 kron, da je «Preporodu» plačal tiskarniške dolgove. Prim. tudi «Vidovdan» zgoraj str. 98. Jenku je bilo v toliko laže, ker je bil premožnih staršev.

4.) Ivan K o s (rojen 1891. v Pristavi pri Celju, dijak 8. g. r. v Ljubljani, zdaj v šiški 205) z uporabo § 266. k. z. na tri (3) tedne zapora.

5.) Jakob A v š i č, Viktor F e t t i c h = Frankheim, Gregor pl. F o e d r a n s p e r g, Pavel G r a b n a r, Franc G r e b e n c, Anton G u n d e, Leon K a v č n i k, Ante K u n t a r i č, Danilo M a j a r o n, Vladimir P r e m r o v (iz Martinjaka na Goriškem), Franc T a v č a r (iz Šiške) in Franc V i z j a k z uporabo § 266. k. z. vsak na 14 (štirinajst) dni zapora.

II. po § 289. k. z.:

Matija A m b r o ž i č, Jožef K o z a k, Gustav O m a h e n, Viktor Z a l a r in Ivan Ž g a j n a r vsak na en (1) mesec zapora.

III. Anton Š t e f a n č i č na šest (6) mesecev zapora.¹⁹

Zavarovalni in preiskovalni zapor se vračuna vsem prizadetim in poteče 24. decembra 1914. ob 1. uri popoldne.

Oproščeni so bili: Jože Arh, Albin Fakin, Maks Košir in Janko Oblak. (Že pred obravnavo pa je bila ustavljena preiskava proti Hugonu Mešičku, Bogomilu Vizjaku, Rajku Pavlinu, Silvinu Pakižu in Vinku Zorcu, ki so vstopili v vojaško službo, da se izognejo sodnijskim aferam.) Obsojenih je bilo 23, oproščenih 9, Avgustu Jenku in Vladislavu Fabjančiču²⁰ pa je napisala ta rzsodba sledeč nekrolog: «Dafür, dass Fabjančič und Jenko die Hauptmacher dieser Organisation vom staatsfeindlichen Geiste erfüllt waren, ist kein Wort zu verlieren. Sie selbst haben ihr unruhmlisches Ende im Kampfe gegen unsere Truppen gefunden und gerade diese zwei sind... Schöpfer der neuen Organisation geworden.»²¹

V.

Veleizdajniški proces pred deželnim sodiščem v Gradcu leta 1915.

Razsodba z dne 24. decembra je naložila Ivanu Endlicherju in Janku Novaku sicer največjo kazen izmed vseh soobtoženih tovarišev, a oprostila ju je od obtožbe hudodelstva veleizdaje v zmislu § 58. c) k. z. Neizmerno žal, dvakrat žal, da je trajala ta oprostitev en sam edini trenutek, takrat, ko je bila rzsodba čitana. Njuna kazen je tekla še dalje, med tem pa se je zbralo nad njima novo trpljenje, Nova Golgota, strašnejša od prve, se je odprla pred njima. Kako je bilo Endlicherju v duši, ko je šel v jetniške zidove umirat, kako je bilo Janžetu, ki je spremljal svojega najvernejšega druga do smrtne celice, a vanjo ni smel, da bi se od prijatelja v najgloblji bridkosti in trpljenju poslovlil v najusodnejši minuti...

¹⁹ Po izjavi udeležencev je on pomotoma zašel v ta proces; sodišče ga je pritegnilo, ker je bil dijak in ga obtožnica dolži odobravanja Ferdinandove smrti, oziroma «razžaljenja» uda cesarske rodbine v zmislu § 64. k. z.

²⁰ Fabjančič je bil le ranjen in je po nesrečnem prognanstvu srbske vojske živel v Švici.

²¹ Sod. akti: Vr. 643/14/412, točka 2., Beratungsprotokoll.

V bolečini spomina naj nam govori njegova lastna beseda²²:

«Nekaj posebnega je zame 24. december leta 1914. Endlicherju in meni je bil tedaj naložen težak križ popolne osamelosti in neizvestnosti. Na sam sveti božični večer je bilo nama preprečeno, da bi se mogla po šestmesečni ječi osvoboditi in da bi okusila dobroto in ljubezen svojih mater. Nisva zavidala tridesetim tovarišem, ki so zopet dihali in uživali svobodo, le s strahom sva primerjala njih prostost in gotovost z negotovostjo najinih bodočih dni. Ivan je slutil... in je zaplakal.

Jaz sem bil uporen — bilo mi je težko radi očeta, preplašil me je trepet njegovega srca, ki me je tedaj za nedogleden čas zadnjič pozdravil. Neizmerno je bilo Ivanu in meni težko radi najinih mater, ki so naju zastonj čakale pri jaslicah. Mesto naju se je približal njihovim srcem mučen strah...»

Ječarji so bili vsaj toliko uvidevni, da so jima olajšali težak udarec s tem, da so ju premestili iz samič v skupno, čerav sicer neprijazno celico z dvema posteljama, kjer sta ostala dolgega pol leta, do začetka meseca julija 1915. Tedaj so ju odvedli v Gradec k novi obravnavi.

Endlicherjevo neizmerno trpljenje v njegovih smrtnih dneh naj popisuje dalje pero njegovega druga Janžeta Novaka:

«Skupno trpljenje na isti verigi je bilo dostikrat grenko. Ivan je trpel vsled slabe prebave že takoj od začetka svojega jetnikovanja. Ali v začetku so ga vsaj človeško zdravili s primerno dijeto in naravno grenčico. Vsled nadaljevanja vojne in nastajajočega pomanjkanja — morda tudi vsled sovraštva, rojenega iz avstrijskih vojnih neuspehov — so mu kmalu vse to odvzeli in mu dajali težko, običajno, jetniško hrano, kot zdravilo pa dan za dnem — grenko sol. Ko sva bila še v skupni celici, je jemal grenko sol najmanj po dvakrat na teden, kar ga je strašno slabilo. Zato sem mu prigovarjal, naj nikar ne jemlje soli, naj se raje giblje, masira, telovadi, naj raje potrpi. Že zaradi tega sva se včasih nespোরazumela, naravnost hud pa je bil name vselej, kadar nisem hotel vzeti njegove hrane, ki je on ni mogel zavžiti. Ni mogel razumeti, da m o r a jesti, čeprav težko, ako hoče vzdržati do konca.

Najbrezobzirneje pa je bilo od ječarjev, da so naju silili drobiti in mečkati star, preperel časopisni papir «za neke vojne namene». Neznosen prah, ki se je valil od tega dela po najini celici, je bil najopasnejše morilno orožje. Zato sva se uprla takemu delu in se ga tudi osvobodila, kar je značilo zopet očiten nepatriotizem.

Samota, ječa stopita tako blizu človeški duši, v samoti ječe je prav za prav edini objekt opazovanja, edino torišče in pozorišče dogodkov jetnikova duša. To vodi samotarca k transcendentalnim problemom.

²² Dr. Janže Novak mi je poslal prispevek, ki mi služi poleg njegovih osebnih informacij kot edini merodajni vir za popis veleizdajniškega procesa pred graškim sodiščem. Graški sodni akti nam do sedaj še niso na razpolago.

Ivan jih je rešil — nasprotno od mene — s potapljanjem v monoteizem, kristjanstvo, morda v katolicizem. Pred odhodom v Gradec, kakor tudi večkrat prej, se je opral in utešil v spovedi in posvetil v obhajilu. Žrtvoval se je vsega, celo mene, svojega druga, je prosil odpuščanja... Slutil je, da se mu ta svet odmika in je hotel, da gleda s čistim in mirnim srcem neodrejeni usodi v oči.

Še danes mi teži srce beseda ganjenega srca, ki je nisem tedaj izrekel, zakaj ga nisem objel...? Ne, nisem smel: če bi potočil prvo solzo, čeprav edinole nad njegovo strašno usodo, ne zaradi sebe, Bog ve, katera bi bila zadnja...

Uklenili so naju skupaj, Ivan je dal levico, jaz desnico. Gledala sva iz vagonov zopet enkrat božji svet, videl sem svoj²³ Krim, Kamniške planine. Najine oči so morale biti tedaj tako neizrečeno otroško lepe...

Jaz sem bil nezaupljiv do spremstva, zato sem skušal zvedeti od potnikov vojakov po ovinkih, koliko je bila Avstrija zopet tepena. Ivan pa se je neverjetno mnogo in neprisiljeno razgovarjal, da sem se mu res čudil in ga skrivaj opozarjal na previdnost. — Proti Gradcu sta naju orožnika razklenila in zopet uklenila šele v neki samotni graški ulici. Tudi za ta znak simpatije žandarjev sva bila hvaležna.» —

V Gradcu so ju grobo sprejeli in ju vrgli takoj v samice in nista se videla ves julij in avgust. Janže Novak je zaman povpraševal po svojem drugu Ivanu, le redko se mu je posrečilo zvedeti kako besedico o njem, videl pa ga je zopet šele — tik pred smrtjo, ko sta se srečala pred sodnikom.

Janže si je izprosil končno, da so ga premestili iz samske celice v družbo. Dali so ga v celico za tri, v družbo dveh drugih veleizdajalcev, Antuna Forčiča in Dimitrije Kačiča — ali, dolgo ni ostal z njima. Do tedaj mirna jetnika in uporni duh Janžetov, to je dalo novo spojino, ki je vsak moment eksplodirala, tako je Janže kot neugnani puntarski element skoro nato zopet sameval v ločeni celici. Potekli so zadnji dnevi avgusta.

In nihče ni vedel, da so Ivanu Endlicherju štete zadnje ure, kdo bi dal prostora v srcu groznim slutnjam...

Dne 3. septembra pozove predsednik sodišča oba, Endlicherja in Novaka, k sebi, da jima objavi obravnavo za 6. in 7. septembra in da ju pozove, naj se odločita glede zagovornika. To je bil tisti zadnji trenutek pred Endlicherjevo smrtjo, ko sta se oba druga poslednjikrat srečala...

«Prvi sem prišel jaz,» (pripoveduje dalje²⁴), «— za mano Ivan. Ko ga zagledam, se nisem več mogel ubraniti solz: popolnoma je upadel in oslabel, le s težavo in komaj se je še premikal. Samo oči so bile

²³ Njegova domača vas Notranje gorice leže v kraljestvu Krma, na Ljubljanskem barju.

²⁴ Dr. Janže Novak, zgoraj citirano pismo.

velike, hotele so razodeti vse in so razodele... Z muko sva spregovorila nekaj besed, predsedniku in vsem je bilo skrajno mučno in so hiteli prekiniti to težko sceno... Nisva se več videla...»

Ko se je Janže zopet zavedel po težkem srečanju svojega položaja, je alarmiral z znaki Farčiča in druge veleizdajalce o dogodku in bližajoči se obravnavi. Nakopal si je s tem novo disciplinarno kazen, dva dni zavora in posta v temnici. Trpel pa je v kleti 4. in 5. ter zjutraj do 6. septembra — v urah Ivanove smrti, v urah, ko je trepetal v grozljivih slutnjah zanj. Hotelo se ga je polastiti nekaj kakor obup, a še ga je prevladoval upor in tedaj je, kakor sam pravi, izbruhnil te-le verze:

Vihar.

Kaj mi iztrgati hoče ta divja melodija, povej!
Kaj vanjo strahotno izliti se hoče iz duše, povej!
Hoče — ne more! S trepetaji topolov pesem umira,
v neizraženem čustvu se duša potaplja in hira.

Prodreti hoče iz ječe po svobodi stegnjena pest,
sovražiti hoče razjarjena duša od zemlje do zvezd.
Hoče, ne more. V težkih okovih pest omahuje,
a bes onemogel dušo osamljeno truje.²⁵

Dne 6. septembra zjutraj ob 8. uri je prišel v temnico ponj ječar, ki je vodil jetnike k razpravam. Prišla je ura, ko naj stopi pred sodnika z njim, ki je priromal preko sodbe do zadnje postaje svojega trpljenja, z njim, ki je ležal v tej uri, povelečan v svojem mučeništvu, na mrtvaškem odru —

O tej minuti je mogel dr. Janže Novak napisati eno samo besedo, ki nam pove vse: «Tisti ječar mi je javil Ivanovo smrt — — —»

«Mnogo solzâ poškropi pragove sodnih dvoran in ječ — in vendar: vsaka solza je vsaj solza, najsi še tako grenka, ki hladi, blaži, lajša. A tedaj — — —»

«V dvorani me je objela strašna puščoba. V Ljubljani družba 30 in enega tovariša, a tu sam, sam — in senca Ivanova...»

*

Sodili so — o ba! Da bi ju mogli obsoditi, so zbrali imena vseh dezerterjev, ki so šli k dobrovoljcem in v propagandne odbore. Sledilo je dolgo poročilo o delovanju Jugoslovanskega odbora — Janžetu so z lahkoto dokazali poznanstvo z drjem. Vošnjakom — dolgo poročilo o dobrovoljcih: o A. Jenku, ki je padel na srbskem bojišču, o Fabjančiču, ki je tedaj deloval že v Švici in o čemer so imeli natančne podatke — vse to je služilo za zadostne dokaze, da je tudi Endlicherjevo

²⁵ Take utrinke svojih misli je beležil po knjigah na praznih robovih listov. Pustil je vse neizpremenjeno, kakor je čutil in beležil v usodnih dneh. Tako tudi ta pesem; zraven pristavlja: «Naj mi muze oproste».

in Novakovo delo «vsaj v skrajnih posledicah imelo za cilj odcepitev slovenskih in srbohrvatskih dežel od Avstrije in njihovo združitev s Srbijo v eno državo».

Janže sam pripoveduje: «Ker nisem tajil svojega naziranja, da smo Jugoslovani en narod, da smo dolžni ustvariti eno kulturo, so mi prizadejali gospodje sodniki največ muke, da obranim to svoje pričanje, ker so na vsak način hoteli, da me spreobrnejo v Rostoharjanca.»

«O Ivanu so lepo govorili ali glavna hijena, konfident Hajster-Habeduš²⁶, ga je obteževal in ni pokazal spoštovanja niti pred samo m r t v o žrtvijo. S svojim izpadom zaradi pokritja stroškov za svoje pričevanje je razgalil ostudno grimaso krvniške Avstrije in njenih pomagačev, ki jim je bil vrhovni zakon osebni interes.» —

Sledila je obsodba. Bila je izrečena prav tako nad mrtvim Ivanom Endlicherjem kakor nad osamelim Janžetom Novakom; Endlicher na o s e m, Novak na p e t l e t t e ž k e j e č e. Požrtvovalni govor ljubljanskega advokata drja. Frana Novaka kakor tudi Janžetov lastni zagovor sta bila zama, brez pomena: Sodba in obsodba sta morala priti prav takšna, ker «postava je taka in kdo bi se prerekal! Blagoslovljen sok je tinta sodnikova, a ničvredna dežnica je solza in kri», bi dejal Cankarjev Šimen iz Prisojnice.

Janže je obsodbo sprejel fingirano iznenaden in potr, njegove misli pa so bile pri mrtvem Ivanu. Hotel ga je videti še enkrat, vsaj mrtvega — niso mu dali, rekli so, da so ga že odpeljali. Bil je pokopan na centralnem pokopališču.

Skoro nato so odpeljali Janžeta v Karlaško kaznilnico, v jugozapadnem predmestju Gradca. V ječi je moral spremeniti taktiko, da se ohrani; prej drzen in uporen je postal sedaj zvijačen in pretkan. V Karlašu je našel mnogo sebi enakih «zločincev» veleizdajalcev, o katerih pravi, da so bili naši živi grobovi, ki so se počasi pretvarjali v mrtve. On je vzdržal dve dolgi leti te nove ječe in bil končno l. 1917. po skupaj triletnem zaporu izpuščen vsled amnestije na zlato svobodo,

²⁶ Njegova obtožba in ovadba sta zasledovali Endlicherja že pri ljubljanski obravnavi, a dasi obtežilni, so jo ljubljanski sodniki z a v r a č a l i in pri utemeljevanju oprostilne sodbe od obdolženega hudodelstva veleizdaje navajali kot protidokaz Endlicherjeve «patriotične» govore v Idriji, njegovo kulturno delo v Sarajevu in da ni imel nikake direktne zveze niti s Fabjančičem in ko je izhajal «Preporod», da njega še ni bilo v Ljubljani in da on, ki «se poslužuje samo hrvaškega občevalnega jezika», ni mogel pisati slovenskih člankov v «kompromitirani Preporod» in končno da baš ta referat (Heistra-Habeduša iz Zagreba, pod št.352.) govori ravno nasprotno, zelo v prilog Endlicherju, kajti jasno kaže, kako veleizdajniško navdahnjena mladina nič ne prikriva svojega mišljenja... Po istih psiholoških zakonih tudi veleizdajniško mišljenje Endlicherjevo — ako bi obstojalo — ne bi moglo ostati prikrito... (Vr. 643/14, št. 413, str. 52.) — Sploh kaže ljubljanska rzsodba mnogo prikrite simpatije baš do obeh obtožencev veleizdaje. (Op. pis.)

ki bi mu jo skoro zopet ukratila vojaščina, da se je ni rešil z novimi mukami in na zvijačen način.

Ko je učakal tudi narodno osvobojenje, je imel še eno željo:

«Ivan Endlicher. Njegovo umiranje, njegov pogreb, njegov grob, vse nosi na sebi znake robstva. Kot da ga še vedno teži ječa, se mi zdi in mislim si, da koprni po svobodnem solncu svobodne domovine kot jetnik po pomladi, ki vriska pod zidom... kajne, tovariši, prej ko mogoče ga osvobodimo in položimo v domačo grudo!»²⁷

Na ta njegov poziv in opomine z raznih strani Endlicherjevih prijateljev se je dne 26. avgusta 1921. sestal v Ljubljani «Odbor za prenos kosti Iv. Endlicherja»: predsednik Evgen Lovšin, tajnik Vl. Kravos (pozneje izstopil), blagajnika Ante Gnidovec in Anton Leskovic, odbornika Stane Rape in Leopold Sparhakel. Odbor je rešil svojo nalogo skupno z odborom za prevoz Judenburških žrtev.

Lani, 2. junija, v 8. letu njegove smrti in v 5. letu osvobojenja, je sprejel narod njegove kosti s kraljevskim sijajem in z njegovim svetim prahom blagoslovil osvobojeno zemljo.

Jože Kregar:

ZVEZA MEDICINSKIH DRUŠTEV - S. M. D.

Istočasno z interfakultetno konferenco profesorjev ljubljanske, zagrebške in beograjske medicinske fakultete se je vršil v prostorih fiziološkega inštituta beograjske univerze v dneh 15., 16. in 17. junija prvi skupni sestanek zastopnikov «Društva medicincev v Ljubljani», «Kluba medicinarov u Zagrebu» in «Udruženja jugoslovenskih medicinarov u Beogradu», tedaj vseh treh medicinskih društev naše države.

Ideja za tako skupno konferenco je razmeroma prav kmalu vznikla in bila takoj v vseh treh univerzitetnih mestih simpatično sprejeta, žal, je čakala na oživotvorenje polna tri leta. Zamislil si jo je takratni in sedanji predsednik «Kluba medicinarov u Zagrebu» g. Prelog in o njej poročal tudi jugoslov. medicinskim udruženjem v Gradcu, na Dunaju, v Pragi in Lvovu. Predvsem ta inostrana društva so se poslej intenzivno bavila s tem zagrebškim predlogom in iskala na domači zemlji korporacije, ki naj bi prevzela vse potrebne priprave.. In tako so beograjski medicinci na svojih skupščinah vsako leto stavili v dolžnost I. sekretarja skrb za medicinski kongres, pa tudi ostali dve organizaciji sta krepko sodelovali. Vendar se prvi kongres, sklican v Sremske Karlovice, kamor so došli delegatje z Dunaja, iz Ljubljane in Beograda, ni vršil, ker so manjkali poleg drugih predvsem Zagrebčani. Tudi drugi

²⁷ Janže Novak: Ivan Endlicher, «Jugoslavija» v Pragi (julij) 1919, 4. št.

kongres je moral biti preložen. Ljubljanskim medicincem predvsem to ni bilo všeč, da bi se število delegatov določalo po stanju članstva v vsakem društvu, ker bi bila s tem maloštevilna ljubljanska delegacija vedno lahko preglasovana. In ko je tiste čase zahteva po ukinjenju ljubljanske medicine zašla tudi v dijaške vrste in grozila priti na medicinskem kongresu kot predlog na glasovanje, niso, umevno, imeli ljubljanski medicinci nobenega razloga, s prav posebnim navdušenjem iti na tak kongres, kjer bi se njihovemu zavodu ob njih prisotnosti zavijalo vrat in tak, brez dvoma z veliko večino izglasovan predlog označilo kot zahtevo vseh na kongresu sodelujočih udruženj, tedaj tudi ljubljanskega!

Izpadi proti ljubljanski medicinski fakulteti so v zadnjem času skoro povsem prenehali. Vendar, da se zavarujemo pred eventualnimi presenečenji, je «Društvo medicincev v Ljubljani», preden začne z obveznimi pregovori o medicinskem kongresu, izposlovalo od beograjskih delegatov garancije, da se o ukinjenju ljubljanske fakultete ne bo sklepalo in da dobi Ljubljana za kongres isto število delegatov kot Zagreb, oziroma Beograd. Ko sta delegata beograjskega medicinskega udruženja 1. in 2. aprila letos posetila poleg Zagreba tudi Ljubljano, sta te garancije dala z nadaljnjim zagotovilom, da se dnevni red kongresa utrdi po vseh delegatih v Beogradu pred pričetkom kongresa samega in tako, da pridejo vanj samo s o g l a s n o sprejete točke.

Vsako društvo je odbralo za kongres po tri delegate. Ljubljansko delegacijo so tvorili: predsednik Jože K r e g a r, knjižničar Mile R o š in tajnica Vilma R e ž u n o v a. Naglasiti je treba, da je beograjski pripravljalni odbor pod vodstvom agilnega sekretarja Djuričića vse priprave vzorno izvedel in poskrbel za izredno gostoljuben sprejem in udobno bivanje zagrebških in ljubljanskih delegatov.

Prvi kongres jugoslovenskih medicincev v Beogradu je otvoril in mu ves čas predsedoval sekretar UBM. Ilija D j u r i č i ć. Po otvoritvenih formalnostih je izčrpno referiral o historijatu beograjskega medicinarskega društva, ki se je osnovalo pred štirimi leti zaeno s fakulteto in pod enako težkimi okolnostmi. Društvo si je steklo izredno številne zasluge za medicinski študij, saj je udružilo v sebi prav vse medicince in v vednih stikih z njimi zbiralo potrebne informacije ter izdalo že nebroj skript. Od ministrstva je dobilo lepo zemljišče, kjer namerava postaviti društvene prostore. Ima glavno zaslugo na tem, da je na medicinski fakulteti v Beogradu razmerje med profesorji in dijaštvom nadvse pristrčno. Častni predsednik društva je dekan profesor dr. Burian. Letošnji medicinski ples je donesel 107.000 Din čistega dobička kljub prireditvenim izdatkom v iznosu 35.000 Din.

Predsednik zagrebškega medicinarskega kluba Martin P r e l o g je v svojem poročilu iznesel točno sliko kluba, ki ni najbolj razveseljiva, vendar so prvotne dezolatne prilike že odpravljene. Na zagrebških

strokovnih organizacijah se poznajo težki sledovi naše politične razdrapanosti. Zato je imel klub lani od 753 medicincev le 260 članov. Vsako leto se pojavijo na občnih zborih struje, ki vodijo ostre boje za upravo kluba. Pri letošnji oficijelni medicinski zabavi je to nesoglasje izzvalo celo bojkot prireditve. Razmere pa se močno izboljšavajo. Razveseljiva je statistika ljudskoprosvetnega dela zagrebških medicincev. V zadnjih dveh letih so izvršili 260 predavanj pred 50.000 poslušalci, kar je zahtevalo 30.000 Din prireditvenih stroškov. Ob priliki zdravstvenega tedna so imeli v dveh dneh osem predavanj pred 5000 poslušalci, kar jim je dalo 5000 Din stroškov. Od oblasti, ki so obljubile kriti vse stroške, pa so prejeli za vseh 260 predavanj le 1000 dinarjev kritja in za Zdravstveni teden 2000 Din. Razmerje med medicinci in profesorji je v Zagrebu izmed vseh treh univerzitetnih mest najmanj povoljno. Poleg drugega se to jasno vidi s stališča, ki so ga zavzeli nekateri profesorji napram izdajanju skript in učnih knjig. 5. decembra je bil oddan fakultetnemu profesorskemu zboru memorandum, v katerem se naprošajo gg. profesorji, da predajo klubu v razmnožitev svoje rokopise kliničnih predmetov. Do sedaj še vedno čakamo na odgovor, ki bo najbrže negativen ali pa ga niti ne bo. Tudi kurzi so zabranjeni. Društvena soba je v podstrešju in je v njej prostora le za par oseb, čeprav ima zagrebška medicina nebroj lepih sob na razpolago. Da se to stanje izenači položaju v Beogradu in Ljubljani, je treba na vsak način ustvariti iskreno in ozko kolaboracijo med študenti in profesorji.

Predsednik «Društva medicincev v Ljubljani» Jože Kregar se zahvaljuje beograjskim medicincem za njihov trud, ki so ga uspešno vložili v priprave za medicinski kongres, prinaša pozdrave ljubljanskih medicincev in zagotavlja, da bo ljubljanska delegacija storila vse za čim boljši uspeh kongresa. Ljubljanska medicinska fakulteta spričo danih težkih budžetnih razmer vendarle zadovoljivo napreduje. K temu procvitu pa mnogo doprinaša prisrčno razmerje med dijaštvom in profesorskim zborom. Knjižnica je dovolj založena s knjigami za izpite prvega rigorosa, klinične knjige se izposojajo celo medicincem v Zagreb in Gradec. Spričo dejstva, da srednje šole s sedanjim svojim učnim načrtom najbrže ne bodo dajale abiturijentov, ki bi mogli uporabljati nemške ali druge inostrane učbenike, je nujno, misliti na skripta ali druge učne pripomočke v našem jeziku. Izdali smo neurološka skripta dr. Šerka in del bioloških skript dr. Grošlja. Anatomski institut bo letos končno predan uporabi. Od izdatnega volila dr. Oražna medicinci do sedaj še nismo prejeli niti pare. Letošnji medicinski ples je izvrstno uspel.

Po medsebojni izmeni teh podatkov je kongres sklenil preiti k stvarjanju centralne organizacije medicincev. Prešel je podrobno in ves čas v najlepšem soglasju vse točke dnevnega reda:

- a) vzajemno delovanje vseh treh medicinskih društev;
- b) skripta in učne knjige;
- c) skupna nabava knjig in instrumentov;
- d) fondi za podpiranje siromašnih medicincev;
- e) knjižnice in čitalnice;
- f) ekskurzije;
- g) sporazumno sodelovanje z ostalimi humanimi organizacijami;
- h) praktična izvedba detajlno pretresenih točk dnevnega reda;
- i) vprašanja in predlogi.

Obravnava posameznih točk:

Ad a). Kongres uvidi potrebo in soglasno sklene, osnovati «Zvezo medicinskih društev» kot skupni reprezentativni in izvršni strokovni organ vseh treh medicinskih udruženj naše kraljevine. Posameznim društvom je v ostalem dopuščena vsa svoboda akcije v njih dosedanjem delokrogu.

Ad b). Za izdajanje potrebnih učbenikov uvideva kongres težavne ovire: medicinske fakultete so še mlade, ne dá se jim niti dovolj sredstev za najnujnejše potrebe, kaj šele za izdavanje učbenikov; znanstvene publikacije še nimajo dovolj čitajoče publike itd. Vendar so učbeniki dijaštvu nič manj potrebni, kot institutom oprema. Zato mora Zveza medicinskih društev obenem z vsemi tremi profesorskimi zbori podvzeti vse, da se do učbenikov čimprej pride. Dokler pa teh ni, jih mora nadomestovati manjše zlo — skripta. Skripta so danes neobhodno potrebna, čeprav imajo gotove slabe strani. Nemogoče je istočasno pisati predavanje in delati (n. pr. pri interni ali kirurgiji). Take beležke imajo polno napak. Skripta bi iznašala najnovejše rezultate znanosti in bila predhodnik odličnim učbenikom v našem jeziku. Bojazen zagrebških profesorjev, da dijaštvo, kadar se mu dado na razpolago skripta, ne bo več zahajalo k predavanjem, ne drži in je čisto formalna. Zahajanje k predavanjem se dá regulirati ločeno od izdajanja skript. Skripta zahtevajo ekonomsko slabo situirani, tujih jezikov premalo vešči, za medicinski študij vneti medicinci, katerim se v interesu dobrega študija mora pomagati.

Soglasno se sklene, odpomagati pomanjkanju učbenikov z izdajanjem skript za vse predmete. V ta namen se uporabljajo sledeče možnosti pisanja, založbe in prodajanja teh skript:

- 1.) profesor, ki spiše skripta, jih dá v tisk in gotove odda društvu;
- 2.) predavanja v tujem jeziku prevedemo na naš jezik;
- 3.) stenografiramo predavanja, predložimo v pregled in razmnožimo;
- 4.) profesor diktira predavanja;
- 5.) prevajamo tuje učbenike.

Ad c). «Zveza medicinskih društev» napravi v svrhu skupnega nabavljanja znanstvenih knjig dobavno pogodbo z eno izmed domačih knjigarn. Vsem lokalnim društvom se naroča, poizvedeti, pod kakimi

najugodnejšimi pogoji bi bile posamezne trgovine pripravljene prevzeti tako skupno naročanje. Zveza odobri najugodnejšo ponudbo in odredi, da le preko ene trgovine naročajo vse knjige medicinci in društvene knjižnice. Poizkusi se pa obenem dobiti možnost, da se skupno nabavlja iz prve roke. Instrumenti se naročajo skupno in to direktno iz tovarne.

Ad d). Ker ima vsako univerzitetno mesto svoje centralno podporno društvo, ne kaže, da bi Zveza osnovala svoj «fond za podpiranje siromašnih medicincev», kar bi namreč lahko imelo za posledico, da bi bili medicinci izključeni od uživanja skupnega imetka že obstoječih podpornih društev. Zveza pa poudarja važnost, podpirati siromašne medicince, in priporoča lokalnim udruženjem, da od čistega dobička svojih zabav, zbirsk ali članskih doneskov odmerijo gotov znesek v svoj podporni fond in ukrenejo, da se podpore izdajajo v obliki posojil, oziroma po gotovem roku polno vrnejo. V primeru, da so nakazana Zvezi v ta namen volila ali krediti iz proračuna, se zneski na vsa društva enako razdele.

Ad e). Knjižnice postojе pri vseh treh medicinskih društvih. Vsako lokalno udruženje naj jih kar najbolj izpopolni. Pri mnogih naših zdravnikih bi se dalo dobiti za knjižnico kake knjige. Povsod naj se skuša osnovati društvene čitalnice, za kar je treba revij in primerne prostora. Vsako društvo pa naj predvsem poskrbi za primerne društvene prostore.

V zvezi s to točko se sklepa tudi o znanstvenem časopisu, oziroma o glasilu Zveze. Znanstvenega glasila za medicinsko stroko najbrže v doglednem času še ne bo. Zanj je namreč treba primerne in zadostne publike in prav visokoznanstvene višine. Če se obrnemo na druga glasila za prostor, pridrgnemo majhen čoln usodi velike ladje. Sklene se, da izdaja Zveza samostojno litografiran mesečnik na dveh polah, ki bo predvsem informativnega značaja.

Ad f). Zveza ali lokalna udruženja prirejajo ekskurzije. Po svojem namenu so dvojne: prirejene 1.) v svrhu medsebojnega spoznavanja in 2.) v svrhu higijenskega proučavanja našega naroda. (Podobno desetdnevno ekskurzijo so pred kratkim beograjski medicinci pod vodstvom svojih profesorjev prav uspešno izvedli. Proučili so higijenske prilike desetih srbskih sel, zapisali to v formularje in jih oddali v uporabo ministrstvu za narodno zdravje.) Zveza preskrbi takim ekskurzijam kredite. Ekskurzije bi imele 20 do kvečjemu 50 udeležnikov in bi tu prišli v poštev predvsem starejši letniki. Na sporedu so tudi znanstvene ekskurzije v inozemstvo, kredite zanje preskrbi Zveza preko ministrstev.

Ad g). Zveza priporoča medicincem ozko sodelovanje z vsemi humanimi društvi, predvsem z Društvom za čuvanje narodnega zdravja, Rdečim križem, abstinenčnimi in gimnastičnimi društvi.

Ad h). V svrhu izvedbe teh dogovorov ustanavlja kongres posebno instanco in ji dá pravilnik.

Ad j). Zaproši se na interfakultetni konferenci navzoče g. dekane vseh treh fakultet za pojasnilo, kakšen je postopek pri nostrificiranju diplom. Z ozirom na več znanih primerov neupravičene nostrifikacije zahteva kongres, da se v prihodnje ne sme protežirati slušateljev, ki so študirali na tujih univerzah, pred domačimi slušatelji, in morajo kakor za nas t u d i z a n j e veljati predpisi zakona. Proti nameri, da se enoletna praksa ne honorira, ampak smatra kot študijska doba, vloži Zveza protest. Zveza preskrbi vse, da se na zagrebški univerzi ukinjeni kurzi obnove.

Iz pravilnika S. M. D.

prinašam sledeči izveček: Ime in sedež. «Savez medicinarskih družtva u kraljevini SHS.» (S. M. D.) tvorijo «Društvo medicincev v Ljubljani», «Klub medicinara u Zagrebu» in «Udruženje jugoslovenskih medicinara u Beogradu» in je izključno strokovno udruženje vseh jugoslovenskih medicincev s sedežem v Beogradu.

Cilji S. M. D.:

- 1.) predstavlja korporacijo vseh medicincev;
- 2.) pomaga organizirati vzajemno delo med vsemi medicinci in se poslužuje pri tem vseh ugodnosti, ki jih proži delo z udruženimi silami;
- 3.) pomaga izdajati učbenike in skripta, neobhodno potrebna za vse medicince;
- 4.) skrbi, da se izda časopis kot glasilo vseh jugoslovenskih medicincev;
- 5.) oskrbi kolektivno nabavljanje knjig in instrumentov pod najpovoljnijimi pogoji;
- 6.) zbira razne informacije, koristne za vse jugoslovenske medicince;
- 7.) vzdržuje zveze z inozemskimi društvi in to izključno v vprašanjih medicinskega značaja;
- 8.) pomaga organizirati knjižnice in čitalnice za vse jugoslovenske medicince;
- 9.) deluje na osnovanju podpornih fondov;
- 10.) pomaga k vzajemnemu spoznavanju vseh jugoslovenskih medicincev z organizovanjem skupnih izletov in vzajemnih posetov medicincev za vse tri medicinske fakultete;
- 11.) organizira in pomaga organizirati ekškurzije po raznih krajih domovine v svrhu higijenskega proučavanja in poučavanja naroda;
- 12.) sodeluje v skladu z vsemi humanimi organizacijami na čuvanju narodovega zdravja;

13.) deluje na to, da se dovoljno skrbi za potrebe vseh treh medicinskih fakultet v državi, a da se čimprej izpopolni ena izmed treh fakultet.

Člani S. M. D. so lokalna medicinska društva, ki imajo v Zvezi enake pravice in dolžnosti. Letos plača vsako društvo za administrativne in druge posle Zveze 500 Din članskega prispevka. Odbor Zveze sestoji iz treh oseb, namreč iz vsakokratnega predsednika lokalnega medicinskega udruženja v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Posle Zveznega tajnika in blagajnika opravljata tista funkcionarja onega medicinskega udruženja, kjer je sedež Zveze, enako vrši nadzorni odbor dotičnega društva revizorske posle. Skupščine Zveze so le redne in se vrše letno v prvi polovici decembra. Vmes ustvarja odbor potrebne sklepe pisмено circulando.

Z ustanovitvijo S. M. D. je strokovno udruženo dijaštvo naših medicinskih fakultet storilo velik korak naprej in v svoj lastni prid in procvit svojih znanstvenih zavodov. Pravilnik, kakor ga je dalo svoji reprezentanci, bo imel ugodne posledice zlasti pri volitvi novih uprav v posamezna lokalna udruženja. Kajti od predsednika društva, ki je sedaj obenem član Zveze, zahteva ista izredno visoko strokovno-organizatorno kvalifikacijo. Zato bodo morale na občnih zborih izginiti vse principijelno-opozicijske struje, kar velja zlasti za Zagreb in v neki meri tudi za Ljubljano. Če prinese S. M. D. v prvem letu samo to, je že veliko prinesel.

Jugoslovenski medicinci na interfakultetnem sestanku s svojimi profesorji.

V dvorani stare beograjske univerze se je vršil v ponedeljek 16. junija skupen sestanek zastopnikov vseh treh medicinskih fakultet in zastopnikov njihovega dijaštva prvič, odkar obstoje naše univerze.

Po prisrčnem pozdravu predsednika zborovanja dekana dr. Buriana je obrazložil g. Djuričić rezultate dijaških posvetovanj, javil, da je Zveza treh medicinskih društev gotova in je zboru prečital nje pravila.

V nato sledečih debatah so gg. profesorji naglašali veliko važnost dneva, ki je pokazal praktično, da *universitas* in *facultas* niso samo njeni profesorji, marveč prav tako tudi njeni slušatelji. Vrhutega je to tudi manifestacija sloge treh medicinskih fakultet in kazalo, kdo rešuj v bodoče zadeve svoje fakultete. Dr. Šerko je izjavil, da je prva dolžnost, odstraniti zid in dati najožji stik med fakulteto in dijakom. Upa, da to ni zadnji sestanek in želi, da bi imeli odslej vsako leto po eno sejo skupno z dijaki.

Na tej seji je dijaštvo formuliralo svoje zahteve glede skript in učbenikov ter nostrifikacije diplom. Iste je po velezanimivi enourni debati v polnem obsegu osvojil interfakultetni profesorski zbor.

Beograd je napram vsem gostom izkazal presenetljivo odlično gostoprimitstvo in za naslednji dan aranžiral obširen izlet v samostan Ravanico. Kolegi iz Beograda in Zagreba, dobrodošli leto osorej na bisernem Bledu!

I. Ed. Srom:

VISOKOŠOLSKO VPRAŠANJE V RUSIJI

Kakor vsi atributi javnega in socialnega življenja, je tudi visokošolsko vprašanje prešlo v Rusiji več razvojnih stopenj, preden je doseglo sedanje stanje relativne stabilnosti. Vendar je treba pripomniti, da je sedem revolucijskih let v mnogih ozirih neugodno vplivalo na ruske visoke šole in da tudi nova ekonomska politika («nepa») od njih zahteva v znanstvenem oziru le prevelike žrtve celo v stvareh, ki z visoko šolo prav za prav niso v nobeni zvezi. Zato je zadobila visoka šola povsem drugo obliko, kot jo ima zapadna.

Prvotno so bili pripuščeni na univerze vsi, ki so dovršili 16. leto, ne glede na to, imajo li kako predizobrazbo ali ne. S tem je število slušateljev silno naraslo, vendar so sčasoma odpadli vsi, ki so imeli premalo volje, preden so še mogli dokončati študije. Obenem je padel tudi nivo predavanj na mejo znanstvenega minima.

Pozneje so bile izvedene nekatere temeljne izpremembe ruske visoke šole. Predvsem so bili ustvarjeni novi visokošolski tipi, medtem ko so bili obstoječi reorganizirani. Vse teološke fakultete so ukinjene, poleg njih pravne fakultete, ki so bile pa tekom nastanka in razvoja sovjetskega prava obnovljene kot oddelki na fakultetah za družabne nauke. Obenem so bile ustanovljene strokovne visoke šole z eno samo fakulteto, ki naj predvsem v majhnih mestih pripravlja mladino na praktičen poklic. Tako so nastale visoke šole za medicino, poljedelstvo, tehniko, rudarstvo, umetnost itd.

Sploh je bilo ustanovljenih tekom revolucije veliko število novih visokih šol, tako da znaša sedaj njih število na območju SSSR 91, poleg njih še 10 visokih šol za umetnost. Njih porazdelba je sledeča: 20 univerz, 27 poljedelskih, 22 tehnično-industrijskih, 6 medicinskih ter 15 pedagoških visokih šol. Dalje ekonomsko-socialna akademija in omenjenih 10 visokih šol za umetnost. V tekočem letu štejejo vse ruske visoke šole 170.000 slušateljev.

Univerze imajo, dasi so v glavnem posnete po zapadnoevropskem vzorcu, gotove posebne poteze, ki so jih zadobile vsled revolucije ter nadaljnega razvoja. Razdelitev in število fakultet sta na posameznih fakultetah različna. Najbolj znana izmed njih, moskovska prva državna

univerza, ima samo tri fakultete, in sicer medicinsko, fizikalno-matematično ter fakulteto za družabne vede s sledečimi samostojnimi oddelki: gospodarstvo, pravo, vzgojeslovje, literatura in umetnost, etnografija in lingvistika, statistika, arheologija in oddelek za diplomacijo. Posamezni izmed teh oddelkov tvorijo na drugih univerzah samostojne fakultete, pri čemer se tvorijo fakultete tudi po poklicih. Tako n. pr.: fakultete za kemijo, farmakologijo, mehaniko, kemijo itd.

Poseben revolucionarni pojav je ustanovitev tako zvanih delavskih fakultet («rabfak»). Šolska uprava je namreč kmalu uvidela, da je treba nadarjenim delavcem in kmetom omogočiti obisk visokih šol. Pomanjkanje najbolj primitivne predizobrazbe pa jih je pri tem oviralo. Zato so bili ustanovljeni na visokih šolah posebni triletni tečaji (sedaj 70), ki jih vodijo najboljši pedagogi. Ta ustanova je bil kanal, po katerem je moglo prodirati delavstvo na univerze, s čimer naj bi se dosegla proletarizacija visokih šol.

Veliko število slušateljev in pa pomanjkanje potrebnih sredstev za primerno razširjenje in opremo visokih šol sta dovedla sovjetsko vlado do tega, da je nastopila nasprotno pot kot ob početku revolucije. Prost dostop na visoke šole je ukinjen, uveden je splošen sprejemni izpit in v zadnjem času tudi takozvano «čiščenje», to je kontrola in odstranitev vseh tistih, ki ne odgovarjajo zahtevam kontrolne komisije. Sprejemni izpiti so bili resnično določeni za absolvente srednjih šol. Absolventom delavskih fakultet jih ni bilo treba polagati. Tako je bilo dijaštvo razdeljeno v več kategorij, ki so neenako pripuščene na visoke šole. Za šolsko leto 1924./1925. je določenih 13.000 prostih mest. Tretjina je rezervirana za absolvente delavskih fakultet; za ostala mesta delegirajo 48 % dijakov politične in strokovne organizacije. Izmed teh je pridržana določitev dijakov 25 % osrednjemu odboru komunistične stranke, 15 % komunistični mladinski organizaciji, 35 % strokovnim organizacijam ter 3 % vojaški upravi. Na ostala prosta mesta imajo pravico: 10 % izmed kmetov in invalidov, 10 % (to je 1750 mest) je odplatnih, tako da ostaneta za absolvente srednjih šol 2 % (350 mest). To razmerje je stvarno škodljivo za naraščaj iz kmetskih vrst, kot tudi iz vrst inteligence. Na umetnostnih fakultetah je pa 40 % mest odplatnih.

Tudi sestav sprejemne komisije jamči za to, da se predvsem podpira proletarizacija visokih šol. V komisiji sedijo: zastopnik komunistične stranke, komunistične mladinske organizacije, dijaške zveze, visokošolskega odbora («glavprofobra») in dotične visoke šole.

Takozvana proletarizacija visokih šol stremi za tem, da pridejo do študija predvsem zastopniki vladajočega razreda, to je delavcev in kmetov. Njim se podeljujejo tudi materialne in druge ugodnosti, oni edini dobivajo državne štipendije, enako kot prosta mesta v dijaških domovih in počitniških kolonijah.

Poleg sprejemne komisije skrbi za proletarizacijo visokih šol tudi «akademsko čiščenje», ki ga opravlja omenjena komisija. Upošteva se intelektualna zrelost dijaka, njegovo politično prepričanje, njegovo znanje o javnem življenju, njegovo poreklo, njegovi dohodki, s katerimi se preživlja itd. Izid komisijonalne preiskave more biti, da ostane dijak na fakulteti, da se premesti na drugo fakulteto ali da se ga izključi iz univerze, proti čemer ima pravico priziva. V dekretu iz maja t. l., ki odreja to «čiščenje», so posebne določbe, na podlagi katerih uživajo dijaki proletarskega porekla posebne prednosti.

«Čistilna» akcija je zbudila med dijaštvom veliko pozornost, ker se pri njej nudi nova možnost za zlorabe. Navzlic temu je bila provedena na vseh visokih šolah in je vedla do izključitve 15 do 20 % slušateljev. Ker je ta korak povzročil veliko razburjenje (dogodili so se tudi samomori), je izdala sovjetska vlada nov dekret, da morejo izključeni dijaki dokončati svoje študije na strokovnih srednjih šolah.

Na vseh ruskih visokih šolah tvori izhodišče Marksov historični materializem. Uporaba drugih filozofskih smeri je prepovedana, o njih je dovoljeno samo referirati. Zato se izobražujejo v tem zmislu delujoči profesorji v posebnem «institutu rdeče profesure», v katerega se sprejmejo kandidati po temeljitem pregledu v znanstvenem in strankarskem oziru.

Razvoj ruske visoke šole še ni zaključen, gotovo se bo še v svojih oblikah in vsebini zelo izpreminjal. Poudariti je, da uživajo tehnične vede prednost. Duševne vede, razen socijologije, se smatrajo kot drugovrstne. Posebno značilno je veliko število poljedelskih in umetniških visokih šol. («Pr. Pr.»)

S. B.

—a—:

PRVI KONGRES SLOVANSKIH GEOGRAFOV IN ETNOGRAFOV V PRAGI

(od 4. do 8. junija 1924.)

Naloga slovanskih geografov in etnografov je delo, ki stoji na istem višku kot delo geografov in etnografov drugih narodov. Da si postavijo direktive ter da poročajo svojim vladam, kakšne enotne ustanove in institucije rabi geografska in etnografska veda kot osnove za intenzivno delovanje, so se sešli na predlog predsednika beograjske akademije znanosti prof. dr. Jov. Cvijića v Pragi zastopniki geografov in etnografov Čehov, Poljakov, Rusov, ruskih emigrantov, Bolgarov in Jugoslovanov. Izmed Slovencev sta bila navzoča dr. Niko Zupanič

(Ljubljana) in dr. Bohinec (Heidelberg), ljubljansko univerzo pa je zastopal obenem z zagrebško akademijo znanosti ljubljanski univerzitetni profesor dr. Artur Gavazzi.

Kongres, ki se vrši v naprej vsaka tri leta, je uvidel pomanjkanje predpogojev za razmah geografske in etnografske znanosti ter je stavil vsem slovanskim vladam predloge, katerih realizacija šele omogoči velikopotezen, sistematičen študij in razvoj geografije in etnografije.

Resolucije, katere je sprejel kongres in ki so se postavile na stališče slovanske kulturne vzajemnosti, vsebujejo:

Ustanovitev «Šafašikovega» slovanskega etnografskega instituta v Pragi, ki bodi združen s strokovno knjižnico ter z arhivom fonogramov.

Ustanovitev etnoloških central v posameznih slovanskih državah, ki zbirajo etnografski in etnološki material; pri vojaštvu se uvede sistematično zbiranje fizičnih znakov telesa, kar že obstoji v Poljski; to zbiranje se vrši v vseh slovanskih državah po enotnem sistemu.

Vse države, ki mejijo na morje, naj ustanove oceanografske institute, kjer bodo Čehoslovaki gosti, z enotno urejenimi biološkimi, fizičnimi in kemičnimi oddelki.

Vse slovanske države ustanove institute, ki bodo vsem raziskovalcem lajšali študij zemlje, kjer se institut nahaja, in njenega prebivalstva.

Olajšajo se ekskurzije v posamezne države.

Univerzitetni profesorji geografije in etnografije se izmenjajo med posameznimi slovanskimi državami, istotako publikacije in karte.

Izdela se primerjalni slovar geografske in etnografske terminologije.

Izdaja se slovanska geografska in etnografska revija, ki bo prinašala rezultate znanstvenega dela vseh slovanskih geografov in etnografov.

V statistiki naj vse slovanske države upoštevajo znanstvene potrebe geografije.

Predavanja, ki so se vršila na kongresu, se bodo izdala v posebni publikaciji, ki bo vsebovala tudi adrese vseh slovanskih geografskih in etnografskih institutov in korporacij.

Ostale resolucije se ozirajo na poedine države, predvsem na ČSR.

Treba je sedaj, da uvidijo vlade posameznih držav kulturno nalogo, ki jo morajo izvršiti Slovani, ter da bodo tako ob priliki drugega kongresa v Krakovu leta 1927. mogli slovanski geografi in etnografi podati rezultate delovanja v teh institutih — enakovredne delom geografov in etnografov ostalih dežel, kjer ti instituti že dalje časa obstojajo.

Hoteti nekaj! Da bi študent ne bil samo kruhoborski študent. Kruh bo navržen! Ti kruhoborci nimajo vedno kruha. Znanstveni cilj morate imeti. Hoteti misliti in znati misliti o stvareh. To je študent, to je visoka šola.

VESTNIK CENTRALNEGA TAJNIŠTVA JUG. NAPR. OMLADINE IZ SLOVENIJE.

Iz centralnega odbora C. T. Vsled sklepa odborove seje z dne 11. t. m. se vrši redni občni zbor C. T. po počitnicah. Natančen datum sporočimo pravočasno. Kot lani bo tudi letos na dnevnem redu izprememba pravil. Eventualne tozadevne predloge pošljite centralnemu odboru do 1. oktobra. Na pozneje dospele predloge se ne bomo ozirali. — Preko počitnic vodijo tekoče posle kot je običajno ferijalni odbori. — Stud. radik. klub «Slovenski Jug» je bil sprejet v C. T.

C. T. je čestitalo g. generalu Maistru, osvoboditelju Maribora, k njegovi petdesetletnici ter je dobilo sledečo zahvalo:

Cenjeno tajništvo!

Brzjav, s katerim ste me počastili za 50letnico, mi je v odkrit ponos in veliko veselje.

Ta topli dokaz Vašega priznanja ohranil si bom v svetel spomin.

Z lepimi pozdravi ostajam v polni hvali Vam udani

general Maister.

Maribor, 9. IV. 1924.

Dramska sekcija J. n. a. d. «Jadran» je vprizorila dne 22. t. m. v Rogaški Slatini Cankarjevo «Pohujšanje v dolini Sentflorijanski» s prav dobrim uspehom.

JUGOSLOVANSKO DIJAŠTVO

«Križ na Gori», glasilo katoliškega slovenskega dijaštva, je začelo izhajati. Izšla je dvojna številka. Uredništvo obljubuje, da bo list z začetkom novega šolskega leta po možnosti izhajal redno vsak mesec. Beležimo kot kronisti.

Z zagrebške univerze. Trboveljski dogodki so vplivali tudi na zagrebške akademike. Prišlo je do izgredov, razbili so drug drugemu v avli obešene društvene deske in rektor je, boječ se hujših nemirov, univerzo kratkomalo zaprl ter zapretil, da izgube v slučaju ponovitve nemirov vsi akademiki letni semester. Odredil je tudi, da se morajo takoj odstraniti vse društvene deske. Srečni tajniki...

Kongres Ferijalnega Saveza. Letošnji kongres F. S. — četrti po številu, prvi je bil v Sarajevu, drugi v Zagrebu in tretji v Beogradu — se vrši sredi julija v najjužnejšem kraju naše domovine, v Skoplju. Na dnevnem redu so predvsem organizacijska vprašanja.

Nikomur nočemo delati krivice! V 5. številki «Vidovdana» smo opozorili naše dijaštvo na članek tov. O. Keršovanija o študentskih prilikah v Jugoslaviji, ki je izšel v nemški reviji «Hochschule und Ausland», ter ga primerno ocenili. Zdaj nam piše tov. Keršovani, da on ni kriv ponesrečenih prestav naših organizacij in drugih netočnosti. Članek je bil namreč spisal v srbohrvaščini in so ga šele v redakciji «Hochschule und Ausland» prevedli v nemščino. Tudi netočne vesti o našem «Vidovdanu» ni hoté zagrešil, ker do trenutka, ko je odposlal članek, ni vedel o našem listu ničesar. Tovariš Keršovani je obljubil, da pošlje primeren popravek v «Hochschule und Ausland». — Ker, kakor rečeno, nočemo nikomur delati krivice, popravljamo, oziroma dostavljamo to k tozadevni notici.

D.

V Nemčiji so znatno (okrog 60 %) zvišali visokošolske takse. Seveda se nemški študentje strašansko bunijo, a jim ne bo vse skupaj nič pomagalo — kot tudi nam ni. Država rabi pač denar!

Amerikanski institut v Pragi. V Pragi se je konstituiral v svrhu gojitve tesnejših kulturnih odnošajev med Združenimi državami Severne Amerike in Češkoslovaške amerikanski komite, ki bo ustanovil amerikanski institut po vzgladu že obstoječih francoskih, italijanskih itd. institutov. Pet amerikanskih študentov, ki študirajo v Pragi, je dobilo štipendije od češkoslovaške vlade.

Nemški visokošolski urad za telesne vaje (Hochschulamt für Leibesübungen) priredi od 18. do 20. julija t.l. v Marburgu «Nemško akademsko olimpijado». — Že leta 1920. so Nemci na študentovskem zborovanju v Göttingu zahtevali, da se uvede obligatna telovadba na univerzah za študente vseh fakultet. Vendar se je to le deloma izvedlo. —r.

Confederation International des Etudiants. (C. I. E.) V Parizu se je sestel «Comité Executive», ki je razpravljal o predpripravih za letošnji mednarodni študentski kongres v Warszavi. Jugoslovansko dijaštvo je zastopal tov. Živančević iz Beograda, ki je postal namesto na Praškem kongresu izvoljenega tov. Vukosavljevića — baje iz Zagreba — II. tajnik eksekutivnega odbora. Komisija, ki je dobila od mednarodnega študentskega kongresa nalogo, da prouči vprašanje sprejema nemškega študentstva v C. I. E., je javila te dni, da se je njena akcija ponesrečila. Nemški študenti nočejo svoja pravila spraviti v sklad s pravili konfederacije ter so sploh odklonili vsakršno izpremembo. Nadalje so stavili za pogoj za njih vstop v C. I. E., da se nemški jezik prizna za oficijelni razpravni-občevalni jezik mednarodne zveze — do sedaj sta oficijelna jezika francoski in angleški — ter da se jih sprejme s o g l a s n o v konfederacijo. Sprejem Nemcev forsirajo zlasti Angleži in skandinavski narodi. —r.

RAZNO

Odkritje Malgajevega spomenika v Guštanju. 29. maja so odkrili v Guštanju junaku Malgaju krasen spomenik. Kakor znano, je pokojni nadporočnik Malgaj ob prevratu zbral malo, a hrabro četico ter z njo zasedel del Koroške, Velikovec in Pliberk. Hrabro se je branil kljub velikanski premoči in le njemu se imamo zahvaliti, da nam je ostal vsaj oni košček lepe koroške zemlje, Mežiška dolina. — Odkritje je bila prava narodna proslava na naši severni meji. Razne narodne in kulturne organizacije so poslale tja svoja zastopstva. Tudi napredna omladina je bila častno zastopana. Poleg predsednika C. T. je bila deputacija J. n. a. d. «Jadran» in J. a. d. «Triglav» ter zastopnik «Sloge» iz Celja. Tako je prav! Zaslužnim možem je treba izkazati spoštovanje.

Stalna radiotelegrafična zveza z Amundsenovo ekspedicijo na severni tečaj. Norveški meteorološki institut je naprosil sovjetsko vlado, da povzame potrebne korake v dosegu stalne zveze potom brezžičnega brzovanja z Amundsenovo ladjo «Maud». Institut namerava Amundsenu pošiljati redno vremenska poročila.

Prošnja. Vljudno prosimo vse one, ki imajo cele letnike ali posamezne številke «Omladine», «Preporoda» ali drugih dijaških listov, da jih pošljejo brezplačno ali proti primerni odškodnini «Prosveti C. T.», ki je ustanovila «strokovno» knjižnico C. T.

Citateljem „Vidovdana“ priporočamo
specialno krojačnico za dame in gospode po meri
Brata Brunskole, Ljubljana, Židovska ulica

Že v zadnji številki smo navedli, da priredi «Društvo slušateljev juridične fakultete» ekskurzijo v moško kaznilnico v Mariboru. Poučni zlet se je vršil 24. maja t. l. pod vodstvom gg. univ. prof. dr. M. Dolenc in dr. R. Kušaja. Izletnikov je bilo 58. Takoj po prihodu v Maribor so se juristi podali v kaznilnico, kjer jih je sprejel kaznilniški ravnatelj ter jim razkazal zavod. Ogledovanje je trajalo dve uri. Nato je imel policijski nadsvetnik g. Kerševan na policijskem komisarijatu zelo zanimivo predavanje o moderni kriminalistiki. Popoldne so si izletniki ogledali tovarno Doctor in drug ter vinarsko in sadjarsko šolo, kjer so bili tudi pogoščeni. Zvečer je «Društvo jugoslovanskih akademikov» v Mariboru priredilo svojim tovarišem na čast družabni večer, ki je potekel v zadovoljstvo vseh. — Tudi danes zopet ponavljamo željo juristov, ki smo jo iznesli že v zadnji številki, da bi se v prihodnjem letu vršilo čim več takih ekskurzij in zaželjeni uspeh ne bo izostal.

Čudno postopanje naših oblasti. Mestno udruženje F. S. v Ljubljani je nameravalo prirediti izlet v Postojnsko jamo. Priglasilo se je čez 800 dijakov ljubljanskih srednjih šol in univerze. Vodstvo se je obrnilo na ministrstvo saobračaja, ki je dovolilo poseben vlak, tudi laški konzulat bi dal brezplačni vizum, toda — čudo božje — naša oblastva so odklonila prošnjo za brezplačno vidiranje potnih listov. Laški kompetentni faktorji gredo jugoslovanskim dijakom na roko, pri naših organih naleti prošnja jugoslovanske omladine na gluha ušesa!

DIJAŠTVO DRUGJE

Hvalevredna ustanova. Znani bogataš Morgan je ustanovil knjižnico v Newyorku za študente vseh dežel — hvala bogu, tudi Jugoslovani smo zraven —, ki šteje 25.000 knjig. V svrhu zidanja lastnega poslopja je poleg tega daroval poldrug milijon dolarjev. Obžalovanja vredno je ravno to, da ta species hominis sapientis pri nas ne uspeva.

Studentovstvo na nemški univerzi v Pragi. Celokupno število rednih in izrednih slušateljev znaša v letnem semestru 3031, in sicer na teološki fakulteti 28 (ali se sploh izplača za tako majhno število slušateljev vzdrževati fakulteto?!), na juridični 915, na medicinski 1099, na filozofski 480, na naravoslovni 509. Ako primerjamo z lanskoletnim številom (3250), tedaj opažamo, da tudi tu število akademikov pada.

Ruski emigranti na Češkoslovaškem. Na Češkoslovaškem živi po uradni statistiki 4568 od vlade podpiranih ruskih študentov. Njih učni uspehi so dobri. Večinoma študirajo tehniko. Sprejem na visoko šolo se vrši na podlagi študijskih dokumentov, oziroma izkušnje. Osnovali so večje število društev, ki pa niso politična, temveč socialna, kulturna in akademska. Delovanje teh društev stoji pod vladno kontrolo, ki pa do sedaj še ni imela povoda za intervencijo.

«Hochschule und Ausland» prinaša v marec-aprilski številki (8.) pod rubriko «Jugoslavija» opis ljubljanskih akademskih društev in informacijsko poročilo o Centralnem tajništvu ter «Vidovdanu».

Zidje dobé lastno univerzo v Danzigu. Na nekaterih univerzah so postavili numerus clausus za Žide. Seveda so se ti pritožili pri «Društvu narodov». «Komisija za duševno sodelovanje pri Društvu narodov» se je bavila s tem vprašanjem in končno sklenila ustanovitev lastne židovske univerze. Le glede kraja se niso mogli zediniti. Katoliška Španija je bila takoj pripravljena, da ustanovi univerzo na svojem ozemlju. Dala bi na razpolago prostor in stalno letno podporo. Vendar španski predlog ni bil sprejet. Po dolgem oklevanju je komisija določila Danzig za sedež nove univerze. Nemška študentska revija «Die Hochschulgemeinschaft» — po kateri tudi posnemamo vest — imenuje postopanje komisije za «nesramno izzivanje», ki dokazuje, da se Društvo narodov prav dobro zaveda svojih nalog, ki so mu bile stavljene v Versailleskem diktatu. No ja! Zidje dobe vkljub vsemu zabavljanju lastno univerzo.